

DRAFT!!!

WP 4 - Business models for agricultural activities

Business models for agricultural activities. Aims to provide ready-to-use solutions for establishment & operation of social enterprises related to Agriculture in the eligible area. For that purpose LB will organize field labs (see ANNEX II) in which P2 will train disable people in agriculture and improve their skills. P2 will also provide farming guides and solutions for disabled people (translated in Bulgarian by P5). A detailed identification of legal/social/cultural challenges-risks for the operation of this kind of social enterprises in eligible area of Greece and Bulgaria will be performed by P2 and P3. Furthermore, a market analysis for the identification of entrepreneurship opportunities in the agricultural sector of Greece and Bulgaria will be performed by P2 and P5. Finally, business model templates will be developed for social enterprises of the agricultural sector as ready-to-use solutions for the potential entrepreneurs (by LB and translated in Bulgarian by P5).

D4.3.1 Report on the business models for agricultural activities of disabled people in the CB area (Bulgarian part)

Table of Contents

1. Анализ и оценка на настоящото състояние на социалното предприемачество на свързани със селското стопанство дейности.....	4
1.1. Въведение	4
1.2. Социално предприятие в България – какво е това?	5
1.3. Състояние, проблеми и перспективи на социалното фермерство в България.....	6
1.3.1. Проблеми и перспективи на социалното предприемачество.	6
1.3.2. Кооперации.....	8
1.3.3. Правни форми	9
1.3.4. Бизнес модели.....	9
1.3.5. Източници на доходи	9
1.3.6. Социални последици.....	9
1.3.7. Сфера на дейност.....	10
1.3.8. Примери от други европейски държави.....	13
2. Идентифициране на проблеми и предизвикателства пред социалното предприемачество в селското стопанство на/за хората с увреждания.....	17
2.1. Идентифициране на проблеми:.....	26
2.2. Идентифициране на предизвикателства	29
3. Идентификация на социалните, културните и правни потребности на/за хора с увреждане в българската част на трансграничния район.....	31
3.1. Идентификация на социалните потребности.....	31
3.2. Културни предизвикателства пред хората с увреждания.....	36
3.3. Идентифициране на социалните, културните и правни потребности на/за хора с увреждания в българската част на трансграничния район.	46
3.3.1. Правни потребности	46
4. Добри практики в областта на социалното предприемачество	57
4.1. Практики, проучени и предоставени от Social Enterprises UK (www.socialenterprise.org.uk).....	57
4.1.1. Добрата практика на Италия.....	57
4.1.2. Добрата практика на Обединеното кралство	58
(www.bigpotential.org.uk/resource/social-investment-guide).....	58
4.1.3. Добрата практика на Белгия	59
4.2. Практики, проучени от Сдружение на Югозападните общини, България (www.aswm.net)	60
4.2.1. Добрата практика на Полша	60
4.2.2. Добрата практика на Португалия	61
4.2.3. Добрата практика на Словакия.....	61
4.2.4. Добрата практика на Франция.....	61
4.2.5. Добрата практика на Австрия	62
4.2.6. Добрата практика на Унгария	62
4.3. Добри практики в областта на социалното предприемачество в България	63
4.3.1. Социално предприятие „Работилница на мечтите“	64
4.4. Реализирани проекти за заетост и подкрепа за социалното включване на уязвими групи чрез създаване на подходящи условия за професионална интеграция в сферата на социалната икономика и селското стопанство в обхвата на Трансграничен регион БЪЛГАРИЯ - Гърция (Българска част).....	64

5. Примерен бизнес модел за социално предприемачество на хора с увреждания, свързани със селско стопанство.....	70
5.1. Въведение	70
5.2. Верига за добавена стойност в селскостопанско производство	80
6. Изводи и препоръки	88
7. Използвана литература.....	93

DRAFT

1. Анализ и оценка на настоящото състояние на социалното предприемачество на свързани със селското стопанство дейности.

1.1. Въведение

Трудовата интеграция е важен социален и икономически проблем на всяко общество, поради което – основен общоевропейски и национален стратегически приоритет. Трудовата заетост и социалното приобщаване се разглеждат в пряка връзка с намаляване на бедността и повишаване качеството на живот. По тази причина те са едно от най-важните направления на трудовата и социалната политика на Европейския съюз, в името на което съществуват множество директиви, политики, планове и конкретни програми. В този контекст се очертава необходимостта от търсене на алтернативни възможности за осигуряване на трудова заетост, каквато например би могло да бъде социалното фермерство, като форма на социално предприемачество и социална иновация в селските райони (Slavyanska, et al.).

Основната икономическа стойност на социалното предприемачество е създаването на работни места и заетост. Въпреки че не са налице актуални статистически данни за размера на заетостта в социалните предприятия, според проучване от 1998 г. на Университета „Джон Хопкинс“ делът на заетите в предприятия с нестопанска цел варира от 1 до 7% в отделните държави (OECD, 1998).

Социалните предприятия предоставят възможности за заетост и професионално обучение на сегменти от обществото, които трудно намират работа - дългосрочно безработните, лицата с увреждания, бездомните, младежите в риск и жените, дискриминирани по полов признак (Alter, 2007).

В настоящото проучване се използва дефиницията за социално предприемачество на EMergence des Entreprises Sociales en Europe (EMES): “Социалните предприятия са частни организации с нестопанска цел, които предоставят стоки или услуги, пряко свързани с тяхната изрична цел да облагодетелстват общността. Те разчитат на колективна динамика, включваща различни видове заинтересовани лица в техните ръководни органи, придават висока стойност на автономността си и носят икономически рискове, свързани с тяхната дейност” (Defourny and Nyssens, 2008).

Социалните предприятия за трудова интеграция (WISE) съществуват в Европа от около половин век, като много от тях са създадени през последните две десетилетия в рамките на политиките за борба с безработицата. Въпреки че често са свързани с подобни

обществени политики, WISE са автономни икономически субекти, чиято обща цел е професионалната интеграция в социалните предприятия или на други места на хора с увреждания или в неравностойно положение на пазара на труда (**Davister et al, 2004**).

В Европа WISE играят важна роля за насърчаване на социалното приобщаване и заетостта. WISE са специфичен тип социални предприятия и могат да бъдат разделени на три групи: а) частни и автономни предприятия, действащи на пазара, б) предприятия, в които работниците в неравностойно положение имат права на служители съгласно националното трудово законодателство и в) чиято основна мисия е интеграцията чрез работа на хора в неравностойно положение. WISE преместват хиляди хора в неравностойно положение от конвенционалните социални структури, в които са прости обекти на помощ, и ги ре-интегрират напълно в обществото, като ги превръщат в производители и генератори на ценности за себе си и за другите (**Borzaga and Loss, 2002**).

1.2. Социално предприятие в България – какво е това?

По неофициални данни на базата на принципите на социалното предприемачество вече работят над 85 неправителствени организации на местно ниво. В повечето случаи те продават услуги, което предполага висок икономически риск, и не реализират печалби. Типологичните характеристики на този тип предприемачество в България не се отличават в голяма степен от тези на подобните предприятия в останалата част на Европа:

Първо – Има ясно изразен социален ефект - при осъществяване на основната дейност на предприятието съществува баланс между стремежа към реализиране на печалба и прякото подпомагане на социалния статус на определени групи лица.

Второ – Има ясно определена целева група – основно лица от социално уязвими групи – онези, които се нуждаят от помощ за изравняване на техния жизнен или социален статус с този на останалите членове на обществото.

Трето – Има специфично предназначение на стопанската дейност - насочена е към подобряване на жизненото равнище, осигуряване на заетост, предоставяне на услуги и други форми на пряка подкрепа с цел преодоляване на социалната изолация на съответната целева група. Важна особеност на всички социални предприятия е особената симбиоза, която носят а priori - между финансовата жизнеспособност и способността да

оказват социално въздействие. Така те постигат едновременно реализирането на икономически, финансови и социални цели, с което придобиват още по-голяма ценност и стойност за обществото.

1.3. Състояние, проблеми и перспективи на социалното фермерство в България

Състоянието, проблемите и перспективите на социалното фермерство е възможно да се разглеждат както самостоятелно, така и във връзка с проблемите и перспективите на социалното предприемачество и социалните иновации в селските райони.

1.3.1. Проблеми и перспективи на социалното предприемачество

В Европа социалните предприятия са познати от години, но набират скорост едва след 2000 г., когато част от държавите членки на ЕС започват да въвеждат правна дефиниция и характеристики за „социално предприятие“. Понастоящем в множество европейски държави (като Италия, Белгия, Франция и др.) социалното предприемачество вече се е наложило като доказано ефективен инструмент за третиране на обществено значими социални проблеми чрез бизнес дейности и организации, представлява съществен сегмент от бизнеса и обществените нагласи към него са все по-позитивни и подкрепящи.

Въпреки липсата на законова уредба, практиката в България показва, че съществуват организации, които развиват социално предприемачество и се самоопределят като социални предприятия. Няколко са моделите на социални предприятия, които преимуществено се развиват от нестопански организации: като работодатели на хора от рискови социални групи, като осъществяващи услуги (вкл. обучителни и образователни) в полза на такива целеви групи и като извършващи социални дейности в най-широк смисъл.

Налице са редица положителни предпоставки, които благоприятстват развитието на социалното предприемачество у нас:

1. Концепцията (разбирането) за социално предприятие е широка, което позволява гъвкавост и възможност то да извършва дейността си под различни форми. Поради липсата на сериозни ограничения, както и специален регистрационен и лицензионен режим, всеки икономически субект може да се самоопредели като

такова предприятие. Тази свобода подкрепя развитието на бизнес инициативите и дава възможност за повече саморегулация на сектора.

2. Корпоративният данък е в размер на 10%, което е едно сериозно облекчение за стопанските субекти.
3. Юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ), които по дефиниция имат социални цели и често имат водеща роля при осигуряването на подкрепа на уязвимите групи, могат да извършват стопанска дейност и то при сравнително облекчени условия.
4. В същото време, въпреки липсата на рестриктивна правна рамка, налице са конкретни обстоятелства, които възпрепятстват развитието и устойчивостта на социалните предприятия в България:
5. Въпреки че функционира на пазарен принцип, работата с целева група, уязвима по своята същност, изисква време и допълнителни усилия, за да успее организацията конкурентно да догони другите производители/доставчици на услуги. През последните години е налице непостоянен бизнес климат, в резултат на глобалната икономическа криза, както и нестабилната политическа обстановка.
6. Липсва специфична стимулираща политика от страна на държавата за развитие на социално предприемачество.
7. Средата за развитие на тези организации остава нестабилна – липсва подкрепа за устойчивост на дейностите, особено за малките организации, които остават изцяло зависими от програмите на външни донори, които са краткосрочни и често със съвсем различни приоритети.
8. Липсват сериозни и дългосрочни програми, насърчаващи подкрепената и защитена заетост. Ако има такива, те са насочени основно към хора с увреждания, но не и към други уязвими групи.
9. Механизмите за финансиране за стартиране или поддържане на дейността са сериозно ограничени. Например: банковите кредити са изключително затруднени, без особени облекчения за някои категории социални предприятия (напр. ЮЛНЦ); рисковото финансиране (чрез дялово участие) почти не е развито, освен това всички инвеститори търсят на първо място възвръщаемост на инвестициите, което при социалните предприятия е по-трудно или поне отнема

повече време; национално грантово финансиране почти липсва; свободното събиране на такси трудно може да осигури сериозен приход, особено ако услугите са насочени към конкретните целеви групи; финансиращи програми на местно (общинско) ниво липсват.

1.3.2. Кооперации

В Закона за кооперациите, 28 се урежда дейността на кооперациите в страната. На базата на Закона за кооперациите, кооперациите, регионалните кооперативни съюзи и кооперативни дружества са организирани в Националните кооперативни съюзи:

- Централният кооперативен съюз се състои от потребителските кооперации и представлява 155000 член-кооператори и 10 300 служители, членове и служители в 808 кооперации и 34 регионалните кооперативни съюзи;

- Национален съюз на земеделските кооперации се състои от земеделски кооперации за

производство и услуги с 903 земеделски кооперации, създадени в периода 1992-1994: 240 000 членове осигуряват 16,000 постоянни работни места.

- Националният съюз на кооперациите на работниците на производителите се състои от малки и средни предприятия за съвместна продукция на промишлени стоки и предоставяне на услуги с над 20 000 кооперативни членове; приблизително 15000 души са заети, включително 11000 работници с увреждания.

- Национален съюз на кооперациите на хората с увреждания обединява кооперации на хора с увреждания.

Кооперациите обикновено служат на взаимните интереси на своите членове; само кооперации на хората с увреждания могат да се разглеждат като преследващи социална мисия. Последните са WISE (Те доставят обществено въздействие чрез хората, които използват) - най-вече за хора с увреждания.

1.3.3. Правни форми

Българските социални предприятия приемат различни правни форми първични кооперации, сдружения и фондации, осъществяващи дейности, генериращи приходи.

1.3.4. Бизнес модели

Бизнес моделите се различават в социалните предприятия в България.

1.3.5. Източници на доходи

Въпреки че няма официални обобщени и сравними данни, крайното финансово състояние на социалните предприятия в България - съдейки по интервюираните представители на този сектор и прегледа на литературата от този доклад се оказват слаби. Основният източник на доходи на интервюираните социални предприятия са спестявания, както и помощ от приятели и семейство; това е по-специално случаят на тези с нестопанска цел, генериращи приходи дейности. Кооперациите, от друга страна, обикновено кандидатстват за финансиране от Агенцията за хората с Увреждания и от оперативните програми. Интервюираните генерират приходи от предоставяне на платени услуги, производство на стоки за продажба и участие в търгове, обявени от националните органи.

1.3.6. Социални последици

Измерване на социалното въздействие на социалните предприятия в България все още не се прилага на практика. Въпреки това, има планове за подобна оценка в плана за действие 2014-2015 в подкрепа на изпълнението на Националната социална икономическа концепция.

В центъра на вниманието на много социални предприятия е трудовата интеграция и предполага, че тяхното основно обществено въздействие е чрез групите в неравностойно положение на хората, които намират работа, като например с увреждания и безработни лица. Интервюираните социалните предприятия отчитат различен обществени ползи от своите действия. В допълнение към пълната трудова интеграция на хора в неравностойно положение, те са:

- Осигуряване / подобряване на социални и здравни грижи за хора в неравностойно положение;

- Предоставяне на социална помощ и грижи от общ характер;
- Улесняване на достъпа до и предоставянето на образование и учене през целия живот, както и подкрепа на социалната интеграция и личностните постижения на децата, младежта и други хора, нуждаещи се от грижи.

Използване на платени работници

Отделно от доброволческите сдружения / НПО, социални предприятия в България в голяма степен разчитат на платен работници. Интервюираните социални предприятия са микро и средни предприятия, използващи набор от 8 до 60 души, както на пълно и непълно работно време; само един от тях докладва за използване на около 5-ма доброволци. Кооперациите са предимно средни предприятия.

1.3.7. Сфера на дейност

Икономическият и социален съвет определя, че основните области на дейност на социалното предприятия в България са:

- Доставка на социални услуги;
  - Заетост на хора с увреждания;
- Фактори, ограничаващи стартирането и развитието на социално предприятие
- Посредничество при намиране на работа на безработни лица;
  - Предоставяне на здравни услуги;
  - Дейности в областта на образованието и т.н.

НПО, генериращи приходи от дейности в България, основно предоставят социални услуги за възрастни или млади хора и деца. Един пример за такова НПО-социално предприятие е Пиа Мастер Фондация, която е най-големият доставчик на социални услуги за възрастни хора, лица с увреждания и болни хора в столицата София. Техните услуги включват 24-часови домашни грижи, на достъпни цени за доставка на храна и социално подпомагане на хора, които не са в състояние да си позволят редовно такава. Фондацията също така осигурява обучение на хората, които изпълняват социални услуги, обикновено за хора с увреждания или дългосрочно безработни хора, както и обучение на асистенти, които биха искали да работят в други страни от ЕС (например Германия, Австрия, Италия и др.) Една от интервюираните заинтересовани страни съобщава, че по закон НПО генериращи приходи не могат да предоставят здравни услуги, тъй като те трябва да бъдат регистрирани като търговски дружества. Основният

предмет на дейност на специализираните предприятия или кооперации на хората с увреждания е работа интеграция; такива предприятия работят предимно в "леката" индустрия.

Съществуват множество проблеми, свързани с финансирането по оперативни програми:

- финансират предимно заетост, а не предприемаческата дейност като такава;
- достъпни са за по-големи организации, които имат вече сериозен наличен ресурс; увеличават зависимостта от грантовото финансиране;
- фокусират се върху краткосрочни резултати (предимно количествени) и се затрудняват да оценят по-цялостно въздействие;
- почти никога не предвиждат средства за организационно и институционално развитие на организациите, изграждане на сектор и мрежи; често се изисква собствен принос.

Проблеми и перспективи на социалните иновации в селските райони. Редица фактори подкрепят иновациите в селските райони:

- диверсификацията на местните икономики;
- продължаващата нужда от технологичен напредък при производството на храни;
- атрактивността на селските райони за свободните предприемачи – по-висок стандарт на живот и качество на околната среда;
- технологичният напредък и пазарните тенденции, насърчаващи малкия бизнес да се локализира в селските райони;
- подобряването на инфраструктурата и достъпността на селските райони;
- иновациите в предоставянето на услуги, произтичащи от необходимостта да се осигурят качествени услуги на населението, отдалечено от големите градски центрове;
- растежът в екопроизводството и екоиновационния сектор.

Като основни пречки пред развитието на иновациите в селските райони могат да се посочат:

- липсата на качествена инфраструктура за ширококолов транспорт;

- относително слабата икономическа основа, малкото на брой бизнеси, липса на клъстъринг, което възпрепятства трансфера на знания, изграждането на мрежи и конкуренцията;
- напускането на младите и високообразовани хора, което се отразява в липсата на висококвалифицирани кадри за селско стопанство и индустрия, основани на знанието.

Проблеми и перспективи на социалното фермерство. Наред с посочените тенденции, благоприятстващи или затрудняващи социалното предприемачество и иновации, социалното фермерство има и своя специфика.

Преди всичко в България социалното фермерство е в изключително начален стадий на развитие – този феномен е почти непознат за българското общество. Основните дейности, които намират приложение в страната, включват взаимодействие с животни (основно с коне) за деца, младежи и възрастни с различни здравословни проблеми, както и участие в земеделски дейности за възрастни с проблеми със социалното поведение и адаптацията (затворници и представители на малцинствата). Съществуват центрове за селски/аграрен туризъм, чиято дейност е ориентирана към хора от всички възрастови групи без специфични потребности, и техните цели са предимно развлекателни/рекреационни. В реализацията на тези дейности обикновено са ангажирани пет типа участници, в зависимост от типа на упражняваните дейности: терапевти, инструктори, обучители, консултанти и фермери (Slavyanska, et al.).

Въпреки наличието на отделни инициативи, свързани предимно с реализацията на проекти, финансирани по различни програми, социалният фокус на земеделието все още трудно привлича внимание. Оскъдната налична информация относно възможностите и предимствата на социалното фермерство не е в състояние да провокира значителен обществен интерес, включително интерес от страна на изследователите или управляващите органи. Съществуващите примери са резултат от частна инициатива без каквато и да е намеса и координация от страна на правителството.

Причините за слабото разпространение на социалното фермерство са множество:

- липса на информираност от страна на институциите, организациите и бизнеса по отношение на важността и потенциала на социалното земеделие;

- липса на адекватна държавна политика, фокусирана върху стимулирането и популяризирането на този тип дейност;
- липса на изградени мрежи и кооперации в селските райони;
- липса на разработени материали за обучение на земеделски производители;
- недостатъчно развити структури на селските райони, насърчаващи прилагането на алтернативни модели на заетост и използване на многофункционалното земеделие като източник на приходи и др.

В същото време в България определено съществува потенциал за развитие на социалното фермерство заради:

- подходящите природно-климатични условия;
- съществуващите традиции в земеделското производство;
- необходимостта от подобни дейности за разрешаване на проблемите на различни обществени групи със специфични нужди;
- съществуващите финансови ресурси за стартиране и развитие на този тип дейности.

1.3.8. Примери от други европейски държави

В Естония няма дефинирани WISE, но подобни действия се извършват от НПО и ООД. През 2012 г. е създадена асоциация на социалните предприятия, в която членуват над 30 организации. Има няколко фондации, където социалните предприятия могат да кандидатстват за финансиране за започване на бизнес (**Raudsaar and Kaseorg, 2013**).

В последно време социалното фермерство привлича вниманието на все по-голям брой заинтересовани страни. От една страна, това е резултат от различното възприемане на ролята и възможните положителни ефекти на селскостопанските ресурси върху социалното, физическото и психическото благосъстояние на хората. От друга страна, социалното селско стопанство представлява нов шанс за фермерите да осъществяват алтернативни услуги, да разширяват и диверсифицират своята дейност и ролята си в обществото.

Широкото определение за социално фермерство е, че то засяга всички дейности, които използват селскостопански ресурси за насърчаване (или генериране) на социални услуги в селските райони. Примерите за тези услуги включват рехабилитация, терапия,

защитена заетост, обучение през целия живот и други дейности, които допринасят за социалното приобщаване (**Di Iacovo & O'Connor, 2009**).

Социалното фермерство включва всички дейности, които използват селскостопански ресурси от растения и животни, за да се насърчи (или да се генерира) терапия, рехабилитация, социално приобщаване, образование и социални услуги в селските райони. То е тясно свързано със стопанства, където (малки) групи от хора могат да останат и да работят заедно със семейни фермери и социални практики (**Di Iacovo, 2008**).

Дейностите за социално фермерство на Естонската селска мрежа (NRN) се основават на тематичната работна група на Европейската мрежа за развитие на селските райони. Специфичната цел на тематичната инициатива за социално селско стопанство е да се подобри прилагането на програмите за развитие на селските райони в подкрепа на социалното фермерство и да се дадат входни данни за развитието на бъдещия програмен период на национално и европейско равнище. Програмата Leader предлага големи възможности за подпомагане на социалните селскостопански дейности, тъй като позволява различни инвестиции, свързани с хора с увреждания.

Например в Естония програмата Leader подкрепя проекти като (**Klooren, 2012**):

- Обзавеждане на работни места за хора с увреждания;
- Изграждане на паркоместа и тротоари за център за конна терапия;
- Обучения;
- Изграждане на входи за инвалидни колички.

Социалното селско стопанство предполага две неща – първо, разнообразяване на селското стопанство и второ, социална работа на общностно ниво. В литературата социалното фермерство се обозначава с различни термини - грижовно фермерство, зелена грижа, фермерство за здраве и др. Социалното фермерство използва селското стопанство като терапевтичен инструмент за осигуряване на здравни, социални и/или образователни услуги (**Davister et al, 2004; Di Iacovo and O'Connor, 2009; Di Iacovo, 2008; <http://www.pahklack.org/en/index.htm>**).

Колкото по-тежка е степента на инвалидност, толкова по-ниско е участието в работната сила: само 20% от хората с тежки увреждания в сравнение с 68% за тези, които нямат дългогодишен здравословен проблем или увреждане (**Dupré and Karjalainen, 2003**).

Повече от половината хора с увреждания са използвали своята социална мрежа (роднини, приятели, съюзни организации) за намиране на работа (<http://www.abikasi.ee/> ; <http://www.think.ee/?doc=54>). Повече от трета са намерили работа по собствена инициатива: обяви за работа, директни контакти с работодатели или стартиране на собствен бизнес. Правителственият осигурителен фонд за безработица и обучението са имали по-слабо въздействие върху намирането на работа на хората с увреждания (Soo, 2009). Социалното предприемачество и фермерство са ефективни начини за намаляване на безработицата сред хората с увреждания.

За разлика от други европейски страни за социално земеделие в България се заговори съвсем наскоро. Отделни неправителствени организации са изпълнявали проекти , които са подкрепяли някои от дейностите на социалното земеделие.

Стартира нов международен европейски проект за трансфер на концепции, опитности, умения и обучение по социално земеделие и екосоциално включване (INCLUFAR). Целта на настоящия проект е да стартира инициативите за прилагане на принципите и идеите на социалното земеделие и да постави началото на дискусия за възможностите, нагласите и начините за развитие на механизми за подпомагане на земеделски стопанства, които прилагат социалното земеделие.

По проекта ще работят организации от 7 страни, сред които Финландия, Норвегия, Холандия, Германия и Австрия, които са с 30-40-годишен опит в областта на социалното земеделие и екосоциалното включване. По-млад е опитът на прибалтийските страни. „Ние сме партньор, който няма да трансферира опит, а актуални действия, стъпки и процеси за създаване и развиване на социалното фермерство и еко-социалното включване в България според процесите и потребностите в страната.

Това се оценява като висококачествен принос от останалите партньори по проекта INCLUFAR“, съобщават представители на българския партньор по проекта - националното Сдружение по антропософска лечебна педагогика и социална терапия

(САЛПСТ) със седалище във Варна. Основните цели на проекта са този трансфер на социални компетенции, програми и форми на социално фермерство и екосоциално включване да се обменят между партньорите и съвместно да се изработи нова програма за допълнително обучение на професионалистите от социалната сфера и свързаните с нея.

Краен продукт на проекта ще бъде изработването на профил на професията „Експерт по включващо фермерство и регионално развитие”, наръчник за обучението и програма за него. Тази професия е допълнителна квалификация за градинари, фермери, предприемачи, мениджъри и всички заинтересовани, които работят в областта на включващата зелена грижа.

Проект „Социално фермерство, социално въздействие“.

Five partners from Austria, UK, Spain, Italy and Bulgaria are working on the SOFI Project, sharing Social Farming and its Social Impacts.

Проект „Социално фермерство, социално въздействие“ е стратегическо партньорство по Програма Еразъм+, координиран от Growing Rural Enterprise – Великобритания и в изпълнение в България в партньорство с Citizens Actions for Reach Portal (CARPortal) и следните организации:

- Bildungshaus Schloss Retzhof (Австрия) – организация специализирана в образование за възрастни със стремеж за постигане на среда без бариери
- Vocalan (Испания) – професионално обучение на животни, кучета придружители и провеждане на терапия с животни
- Confederazione Italiana Agricoltori Toscana (Италия) – земеделска асоциация с дългогодишен опит в социално фермерство

Продължителността на проекта е от 1 октомври 2016г. до 1 октомври 2018г.

Основната цел е да бъдат проучени добри практики и да се съберат доказателства относно социалното въздействие, което оказва социалното фермерство върху различни бенефициенти.

2. Идентифициране на проблеми и предизвикателства пред социалното предприемачество в селското стопанство на/за хората с увреждания.

По своята дефиниция заетостта се разглежда, като основно човешко право за полагане на труд. Правото на труд е признато от ООН с Всеобщата декларация за правата на човека.¹ Съгласно чл. 23 и чл. 24 от нея: „Всеки човек има право на труд, на свободен избор на работа, на справедливи и благоприятни условия на труд, както и на закрила срещу безработица“. В тази насока заетостта се намира в тясна връзка с намаляване на бедността и води до повишаване на качеството на живот на всяко общество. Поради тази причина заетостта се е превърнала в едно от най-важните направления на труда и социалната политика на България и Европейския съюз, за която съществуват множество закони, директиви, политики, мерки и конкретни програми. Освен познатите чисто традиционни форми за полагане на труд от хората, в нашето съвремие важен приоритет се явява и необходимостта от търсене и предоставяне на различни възможности за включване в пазара на труда на хората в неравностойно положение. Съгласно чл. 27 от Конвенцията за правата на хората с увреждания по която Р. България е страна е посочено, че: „Държавите- страни по настоящата конвенция, признават правото на труд на хората с увреждания наравно с всички останали, като това включва правото на възможност за прехрана чрез свободно избрана или приета работа на пазара на труда и в работна среда, която да е отворена, недискриминационна и достъпна за хора с увреждания“.²

Една от алтернативни възможности за осигуряване на заетост за хората в неравностойно положение се явява социалното предприемачество в областта на земеделието. Разглеждайки социалното предприемачество през призмата на земеделието може да се посочи, че основната цел е търсене на възможности за интегриране на хората в неравностойно положение и осигуряване на достоен и по-висок стандарт на живот.

¹ United Nations Human Rights- Universal Declaration of Human Rights
https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/blg.pdf
<https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=blg>

² КОНВЕНЦИЯ за правата на хората с увреждания, Ратифицирана със закон, приет от 41-ото НС на 26.01.2012 г. - ДВ, бр. 12 от 10.02.2012 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 37 от 15.05.2012 г., в сила от 21.04.2012 г.

Според Вяра Славянска и Вихра Димитрова³ „Липсата на трудова заетост има негативно отражение върху обществото, тъй като води до изолация, до неизползване на много човешки капитал и до ограничаване на индивидуалните възможности на хората, което по принцип има висока социална и икономическа цена“. Това означава, че е необходимо да се създадат условия при които хората в неравностойно положение да се интегрират, не с цел печалба, а за да бъдат полезни, както на себе, така и на обществото. И от тук може да се каже, че предоставянето на възможности за включване на хората в неравностойно положението на пазара на труда посредством социалното предприемачество е още една алтернатива от страна на европейските и национални структури с техните директиви. С помощта на които да се насърчи в значителна степен интеграцията в земеделието за постигане на достоен начин на живот.

Приетата през юни 2010 година Стратегия „Европа 2020“ от Европейския съвет, е многостранна стратегия за устойчив растеж и работни места за следващото десетилетие, чиято цел е да помогне на Европа да излезе по-силна от най-тежката икономическа криза в света от 30-те години на XX в. насам.

Стратегия „Европа 2020“ определя важен приоритет който е свързан с хората в неравностойно положение, който е:

➤ Приобщаващ растеж: стимулиране на икономика с високи равнища на заетост, която да доведе до социално и териториално сближаване.

За измерване на напредъка в постигането на целите на стратегията включващо и хората в неравностойно положение са определени две водещи цели за Европейския съюз:

- Заетост за 75% от населението на възраст 20 - 64 навършени години;
- Намаление на броя на застрашените от бедност с 20 млн. души.

През 2005 година между Р. България и Европейската комисия е подписан „СЪВМЕСТЕН МЕМОРАНДУМ ПО СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ“, където е посочено, че към хората с увреждания в България съществуват нагласи и практики, наследени от миналото, когато повечето от тях са били изолирани и са получавали защита и грижи от семействата си или от държавата.⁴ Необходимо е да се отбележи, че през миналото не са

³ Вяра Славянска и Вихра Димитрова „СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ТРУДОВА ИНТЕГРАЦИЯ“, ГОДИШНИК НА ВУАРР, ТОМ IV

⁴ СЪВМЕСТЕН МЕМОРАНДУМ ПО СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ- 2005 година

съществували реални и конкретни статистически данни за броя на хората с увреждания. Резултатите от преброяването на населението, проведено през 2001 г., разкриват, че хората с увреждания с призната група инвалидност (над 50%) в страната е 265 353 по официални данни на Националния статистически институт. По данни на Националния осигурителен институт само лицата, които получават социална пенсия за инвалидност или част от такава пенсия, наброяват 244 929 (със степен на инвалидност между 71% и 100%), а лицата, които получават различни пенсии за инвалидност и са със степен на инвалидност между 50% и 71% , са 84 756 на брой, т. е. общият брой на инвалидите в страната е не по-малък от 400 000 души⁵. По данни на някои национални неправителствени организации тази цифра надхвърля 700 000. Към 2016 година отново по данни на НСИ, хората с увреждания с близо 827 000, от който 29 000 са заети в селското стопанство.

Посочено е още, че икономически активните хора с увреждания са само около една четвърт от групата на населението в работоспособна възраст. Повечето от тях работят в защитени предприятия и кооперации, които са около 100 в цялата страна. Тези предприятия са субсидирани от държавния бюджет и са освободени от данък върху печалбата. Друга част от хората с увреждания е заета на основния пазар на труда, на места, където работодателите предлагат подходящи работни места, в съответствие с квоти, предвидени в Кодекса на труда; Закона за насърчаване на заетостта; Закона за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите.

Мария Куманова и Надя Шабани⁶ поясняват, че по неофициални данни на базата на принципите на социалното предприемачество работят над 85 неправителствени организации на местно ниво. В повечето случаи те продават услуги, което предполага висок икономически риск, и не реализират печалби. Най-често социалните предприятия в България към настоящия момент са свързани с дейността на Неправителствените организации (НПО).

⁵ Национална стратегия за намаляване на бедността и социалната изолация, 2003 г.

⁶ Мария Куманова и Надя Шабани „АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ“, Проект „Инициатива за иновации в социалната икономика“, Договор № BG051PO001-7.0.01-0052-C0001 Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013 , схема „БЕЗ ГРАНИЦИ – КОМПОНЕНТ 1“, Проектът се финансира от Европейския социален фонд и Република България

Според Владимирова К.⁷ множество изследвания сочат, че у нас съществуват определени уязвими групи с много малки шансове за трудова заетост. Причините за това са различни, но в много от случаите са свързани с наличието на прегради и стереотипи (предразсъдъци) за хората с различен пол, възраст, етническа принадлежност, раса, здравен статус и др., изграждани с векове. Относно хората с увреждания. Те са може би най-слабо използваният трудов потенциал. Уврежданията ги правят неконкурентни кандидати, т.е. дори не им се дава шанс да покажат какво могат в действителност. Основните стереотипи и аргументи, които работодателите умишлено или несъзнателно представят и защитават, са свързани с това, че: инвалидите имат здравословни проблеми и ограничения при изпълнение на ежедневните си трудови задължения, което ги прави непълноценни работници; съществува необходимост от адаптиране на работните места към различните видове увреждания, т.е. разходи; липса на образование и професионална подготовка (за някои групи инвалиди придобиването им е силно затруднено по обективни и субективни причини).

Определянето на ключовите предизвикателства свързани с безработицата и високото ниво на неактивност са едни от основните причини за бедност. Поради това насърчаването на достъпа до заетост е ключов начин за преодоляване на бедността и социалната изолация на хората в неравностойно положение. Въпреки намаляването на безработицата в България през последното десетилетие, предизвикателството е да се преодолее ограниченото търсене на труд, което надхвърля предлагането на работната сила. Независимо от ръста на заетостта през последните няколко години, потенциалът на частния сектор за нарастващо разкриване на нови работни места не е напълно използван за хора в неравностойно положение. Според сключения Съвместен меморандум (посочен по горе в текста) става ясно, че секторът на селското стопанство е в процес на реструктуриране и производителността на труда се повишава. Политиката по заетостта претърпя развитие и качествено подобрене, що се отнася до планиране, финансиране, мониторинг и т. н., но трябва да се предприемат допълнителни мерки за осигуряване на координацията между социалната и данъчната политика и политиката по заетостта, за да се предложат достатъчно стимули за търсене, приемане и задържане на работа. Политиката трябва да върне хората, които получават социални помощи, обратно на

---

⁷ Владимирова, К. 2009. Стратегическо управление на човешките ресурси, НБУ, с. 380.

работа, както и да доведе до разкриване на повече и по-добри работни места. В това отношение са необходими повече действия за намаляване на неформалната заетост. Необходимо е специално внимание за подобряване на обхвата и качеството на различните съществуващи възможности за обучение, както и провеждането на разяснителни кампании.

С оглед на постигане на баланс за равнопоставено участие на пазара на труда на групите в риск от изпадане в бедност и социално изключване са набелязани и някои политически мерки в България. Така например за постигане на тази политическа цел и в съответствие с целите на обновената Лисабонска стратегия,⁸ България въведе редица мерки за увеличаване на заетостта, включително и сред уязвимите групи на пазара на труда. Основните приоритетни дейности, които се могат да се реализират са насочени към: програми за заетост за определени категории в неравностойно положение, включваща интеграцията на хората в селското стопанство посредством засилване на социалното предприемачество в селското стопанство. Част от мерките, които България е предприела за да гарантира по-добро включване на пазара на труда на групите в неравностойно положение включват насърчаване стартирането на самостоятелна стопанска земеделска дейност.⁹

В резолюция на Европейския парламент¹⁰ се заявява, че лицата с увреждания са изложени на особено голям риск от социална изолация и бедност и се подчертава, че процентът на бедност при лицата с увреждания е със 70 % по-висок, отколкото при хората без увреждания; подчертава, че лицата с тежки или многостранни увреждания са в най-уязвимо положение, като призовава Комисията и държавите-членки да гарантират техните права и да предприемат стъпки за подобряване на качеството на техния живот, като предоставят, наред с другото, достъп до практическа информация по въпроси от ежедневието, включително като ги запознават с процедурите и услугите за изграждане на умения, които имат отражение върху семейния живот. Божана Стоева и Костадинова

⁸ Europe 2020 “A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth”

⁹ НАЦИОНАЛЕН ДОКЛАД ПО СТРАТЕГИИТЕ ЗА СОЦИАЛНА ЗАКРИЛА И СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2006-2008 ГОДИНА

¹⁰ Мобилност и интеграция на хората с увреждания, Резолюция на Европейския парламент от 25 октомври 2011 г. относно мобилността и интеграцията на хората с увреждания и Европейската стратегия за хората с увреждания за периода 2010-2020 г. (2010/2272(INI))

Хората¹¹ твърдят, че хората с увреждания са дискриминирани в сравнение с другите работещи и получават по-ниско заплащане за труда си.

От представения „Национален план за действие за социално включване за периода 2008-2010 година“ е приет т. нар. многостранен подход който е неизменна част от всички мерки и политики в рамките на социалното включване. Пример за това е и политиката за интеграция на хората с увреждания. Оценката от реализирането показва, че най-сериозният проблем, който не е адекватно решен, е свързан с достъпността на средата, а най-положителните тенденции са в сферата на социалните услуги за хора с увреждания. Налице е и сериозна промяна в обществените нагласи спрямо хората с увреждания като хора с различни възможности. Посочено е, че Неправителственият сектор е също изключително активен. Въпреки някои съществени успехи по отношение на равните възможности за хората с увреждания, резултатите в областта най-вече на заетостта, повишаване на доходите и подобряване на качеството на живот на хората с увреждания не са на очакваното равнище.

Необходимо е да се посочи, че една от възможностите за интеграция на хората в неравностойно положение е посредством т. нар. социално фермерство. Вяра Славянска и Вихра Димитрова твърдят, че това е инструмент за трудова интеграция. Те определят социалното фермерство, като сравнително нов феномен, за който все още липсва, както достатъчно изчерпателна дефиниция, така и законодателна регулация. Открояват някои дефиниции на тази специфична дейност, като се има в предвид, че:

- е една от функциите на многофункционалното селско стопанство;
- включва дейности, свързани с ферми, животни, растения, градини, гори, паркове и т.н.;
- има мултидисциплинарна природа;
- включва културни, образователни, обучаващи и др. дейности, насочени към хора в трудна ситуация;

Твърдят още, че основни сфери на иновации в селските райони са: възобновяеми енергийни източници; селски туризъм, икономическа интеграция и местни партньорства; предприемачество; развитие, преработка на храни и хранителни вериги за доставка. Като особено иновативни се разглеждат преди всичко проектите, свързани с

---

¹¹ Божана Стоева и Виолета Костадинова „Хората с увреждания и техните права в Европейския съюз“- България и нейните „невидими“ граждани“, София, юли 2004, ISBN 954-9828-23-9

използването на възобновяеми енергийни източници, и тези, свързани с иновации в услугите (напр. улеснения за инвалиди, широколентов интернет за по-отдалечените населени места и др.). От друга страна социалното предприемачество и социалните иновации (вкл. в селските райони) са обект на значително финансово подпомагане, което лесно аргументира идентифицирането им като европейски и национален приоритет.

Според Прутеану, Е. и кол.¹² социалното фермерство представлява иновативен начин за обвързване на земеделски практики и социални дейности/услуги. А твърденията на Фоти, В. и кол.¹³ са в следната насока: *„Съществува предприемачески характер и преследва печалба (фермата не е нестопанска организация), независимо от генерирането на позитивни ефекти върху общественото благополучие“*.

От МТСП в България посредством представената Актуализираната стратегия за заетостта на Република България 2011-2020 г.¹⁴ става ясно, че: *Осигуряването на условия за ефективно упражняване на правото на свободен избор на трудова реализация на хората с увреждания в трудоспособна възраст и подобряване качеството им на живот е основна цел на Дългосрочната стратегия за заетост на хората с увреждания 2011 – 2020 г. Основните направления на работа* включват:

- Осигуряване на заетост на безработни лица с трайни увреждания в трудоспособна възраст, включително чрез гъвкави форми на заетост, на първичния пазар на труда и по програми за заетост с оглед преодоляване на социалното им изключване и пълноценното им интегриране в обществото; разнообразяване на стимулите за работодателите за наемане на хора с увреждания и приспособяване на работната среда спрямо нуждите им; въздействие върху нагласите и стереотипите на работодателите по отношение наемането на хора с увреждания;
- Осигуряване на достъп до финансови средства и възможности за започване на самостоятелна стопанска дейност;

¹² Pruteanu, E., L. Furdui, V. Șerbu. 2012. Cooperation – the future of peasant farms in Romania, *Quality – Access to Success*, 13 (3): 801-808.

¹³ Foti, V., V. Giudice, M. Rizzo. 2014. Relationship system analysis in social farming: The role of "Sicilian Social Farm Network", *Quality – Access to Success*, 15 (1): 62-68.

¹⁴ „АКТУАЛИЗИРАНА СТРАТЕГИЯ ПО ЗАЕТОСТТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 2013-2020“, МИНИСТЕРСТВО НА ТРУДА И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА, Приета от Министерския съвет на 09 октомври 2013 г.,

- Създаване на предпоставки за водене на самостоятелен, независим живот от хората с увреждания чрез осигуряване на достъпна архитектурна среда, достъпен транспорт, информация и комуникация, както и адаптиране на работното място; специализирано трудово посредничество; осигуряване на помощни средства, приспособления, съоръжения и медицински изделия.

Всички тези доводи са още един атестат за предоставяне на нови възможности за собствена интеграция на хората с увреждания. Съществена възможност за предоставяне на финансов ресурс съществува по линия на европейските фондове. През настоящия програмен период (2014 – 2020 г.) социалното предприемачество в България се финансира по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, приоритетна ос 2 „Намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване“, конкретно в процедура „Развитие на социалното предприемачество“. Целта на процедурата е да се улесни достъпът до заетост и да се осигури подкрепа за социалното включване на уязвими групи чрез създаване на подходящи условия за тяхната професионална интеграция.

Във вече посочения доклад от Славянска, В. и Димитрова, В. се разгледани някои от причините за слабото разпространение на социалното фермерство в България, от които са налице следните:

- липса на информираност от страна на институциите, организациите и бизнеса по отношение на важността и потенциала на социалното земеделие;
- липса на адекватна държавна политика, фокусирана върху стимулирането и популяризирането на този тип дейност;
- липса на изградени мрежи и кооперации в селските райони;
- липса на разработени материали за обучение на земеделски производители;
- недостатъчно развити структури на селските райони, насърчаващи прилагането на алтернативни модели на заетост и използване на многофункционалното земеделие като източник на приходи и др.

В същото време в България определено съществува потенциал за развитие на социалното фермерство заради:

- подходящите природно-климатични условия;
- съществуващите традиции в земеделското производство;

- необходимостта от подобни дейности за разрешаване на проблемите на различни обществени групи със специфични нужди;
- съществуващите финансови ресурси за стартиране и развитие на този тип дейности.

Проучване направено от New Ideas Consult¹⁵ показва, че последните години в малките населени места на някои европейски страни се наложи моделът на социални предприятия, комбиниращи ограничено земеделско производство със селски туризъм. Пример в това отношение е Гърция, където неправителствени организации създават социални кооперации от жени, живеещи в отдалечени селски региони. Този тип предприятия предоставят хотелиерски услуги - настаняване в домовете на членове на кооперацията, хранене на гостите с произведени от кооперацията екологични продукти, изработка и продажба на традиционни предмети, които се продават като сувенири. Подобни предприятия съществуват и в Германия, Италия, Испания, и множество други европейски страни. Като цяло, обаче, техният дял е малък спрямо другите типове социални предприятия. Независимо, че в момента този тип дейности не е развит в социалните предприятия в България, предвид съществуващите природни, географски и културни дадености, тази област е изключително перспективна, поради което е необходимо да се проучат задълбочено възможностите за развитието ѝ и да бъде насърчавано създаването на социални предприятия в тези сфери.

Въпреки посочените недостатъци в тази насока Националната програма за реформи¹⁶ през 2018 година, която е част от плана за действие на Стратегията за развитие „Европа 2020“ са заложили и се изпълняват следните мерки в подкрепа на лицата в неравностойно положение:

- ❏ Операция „Активно включване“ стартира през 2016 г. със сключени 61 договора на обща стойност 19 млн. лв. Общо включените неактивни лица са 3356., а хора с увреждания над 18 г.- 1 120.;
- ❏ Операция „Подкрепа за лицата с увреждания“ стартира през 2017 г. Процедурата е обявена с краен срок за представяне на проектни предложения

¹⁵ Проучването е направено от New Ideas Consult Ltd. По поръчка на Българска асоциация на агенции за регионално развитие и бизнес центрове. София 2011 г.

¹⁶ ЕВРОПА 2020: НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА ЗА РЕФОРМИ, Актуализация 2018 г., април 2018 г. София, България

до 2018 година на стойност 6 млн. лв.. Очаква се в операцията да бъдат включени 520 хора с увреждания над 18 г.

- ✍ Операция „Равни шансове“ стартира през 2017 г. Операцията е в процес на оценка на подадените проектни предложения. Сключване на договор с одобрените за финансиране кандидати. Програмата предвижда финансиране до 2020 г. на стойност 8 млн. лв. Квотата за хора с увреждания над 18 г. е 1200;
- ✍ Операция „Нов шанс за социално включване“ стартира 2018 г., като 5 от подадените проектни предложения са одобрени за финансиране, останалите все още са в оценка. Операция е обявена през юни 2018 г. на стойност 1 млн. лв. Квотата за хора с увреждания над 18 г. е 250.

В съответствие с одобрените Индикативни годишни работни програми по ОП през 2018 г. предстои да бъдат обявени 54 процедури на обща стойност 1 452 млн. лв. (742.4 млн. евро), от които 11 в подкрепа на приоритет интелигентен растеж, 17 в подкрепа на приоритет устойчив растеж и 26 в подкрепа на приоритет приобщаващ растеж. Планираните процедури са свързани с хората в неравностойно положение са:

- Подкрепа за деинституционализация на социалните услуги за възрастни и хора с увреждания;
- Подобряване на условията на труд чрез намаляване на условията за дискриминация, подобряване на ефективността на политиката по доходите и пригодността за заетост на българските граждани, подкрепа на социалното включване на хора с увреждания и други уязвими групи;

Въз основа на посочените стратегически документи включващи закони, стратегии, резолюции, меморандуми и програми може да се направят следните изводи и обобщения:

2.1. Идентифициране на проблеми:

1. Ресурсно обезпечаване

- Липса на подходящо финансиране, подкрепящо социалните предприятия.
- Липса на ресурси за стартиране на бизнес – наред с финансирането, налице са няколко компонента за стартиране на бизнес, които обикновено липсват при по-голямата част от стартиращите социални предприятия (и от предприемачески и от социален тип): сгради/земя, оборудване.

- Липса на мениджърски и маркетингов опит – това е проблем на НПО сектора, който по принцип привлича кадри с различен профил от необходимия за реализация на мениджърски или маркетингови позиции. Доколкото гражданският сектор е най-активен в създаването на социални предприятия, помощта в тази област се превръща в необходимост.
- Необходимостта от допълнителен персонал, социален работник, трудотерапевт, /които да обучават, съдействат, подкрепят/, назначените служители в социалните предприятия за хората с увреждания.
- Оборудване на специални работни места в социалното предприятие за хора с увреждания.

2. Недостатъци на проектния подход

Това е проблем, който засяга най-вече предприятията с доминираща социална кауза. Мотивацията на тези предприятия, които са кандидати за проектно финансиране е различна от тази на самостоятелните предприемачи. Може да се каже, че последните са по-адекватно бизнес ориентирани, докато при първите често липсват мениджърски умения и визия за развитие.

- Проектният модел на финансиране страда от хронична липса на устойчивост.
- Бавни, тромави процедури при администрирането на проекти.
- Проектното финансиране поражда съмнения за наличие на корупционни интереси, които нямат общо с декларираната социална кауза.

3. Проблеми със средата

- Липса на системна и целенасочена политика на национално ниво – предприемачите констатираят едно пасивно и хаотично поведение на държавата и отговорните институции.
- Липса на нормативна база. Социалните предприятия за хора с увреждания би трябвало да са с различен правен и финансов статут.
- Проблеми с институциите – няма реално разбиране на ролята на социалните предприятия, липса на сътрудничество от страна на ангажираните институции.

- Липса на условия за по-тясна връзка между институциите (държавни и общински) и хората с увреждания за повишаване на информираността под формата на разяснителни кампании (какво представлява социалното фермерство, правна рамка, възможности за заетост, начини на финансиране) особено валидно в контекста на повишаващото се финансиране от ЕС;
- Липса на подкрепа от страна на държавата с оглед на европейските директиви, по които България е страна. Социалните предприятия за хора с увреждания трябва да са финансово подкрепени от държавата, за да могат да съществуват като място за интеграция на хората работещи в тях. Те не могат да се конкурират с останалите социални предприятия, при равни условия, защото хората работещи в тях все пак са с намалена работоспособност.
- Липса на възможности за увеличаване на земеделските съюзи за хората с увреждания на местно ниво.

4. Ментални проблеми:

- Стигмата /като проблем/– отношението към лицата с увреждания, предразсъдъците към лицата с увреждания, съответно към това което те произвеждат.
- Предразсъдъци и стереотипи по отношение на хората с увреждания от страна на социалната им среда, които водят до по-висока безработица и по-нисък стандарт на живот;
- Предразсъдъци и стереотипи при наемането на хора с увреждания (още на ниво явяване на интервю) и при осигуряването на условия за реализация на труда им;
- Очаквания от страна на работодателите, че хората с увреждания няма да могат да се справят с възложените задачи, често ще боледуват и пр.

5. Кадрови проблеми

- Действащите предприятия от предприемачески тип (най-често специализираните предприятия за хора с увреждания), често имат проблеми свързани с намирането и обучението на подходящи кадри – от една страна заради нагласата им да имат завишени очаквания към работодателя да им осигурява работа, без от своя страна

да са мотивирани да защитават работната си позиция със съответна квалификация и желание за работа. От друга страна работодатели от специализирани предприятия споделят, че хората с увреждания няма как да бъдат еднакво работоспособни и ефективни, както хората без увреждания.

- Капан на помощите – лица с увреждания, които кандидатстват за работа нямат мотивация и се отказват. Причината е, че получават достатъчно помощи и затова нямат стимул да работят.
- Хората с увреждания често са дискриминирани в сравнение с другите работещи и получават по-ниско заплащане за труда си, следователно социалното фермерство е възможност за повишаване на доходите.

6. Проблеми с качеството на произведените продукти и производителността на работниците

- Качеството на произведеното, в конкурентната пазарна среда.
- По ниската производителност на лицата с увреждания.

2.2. Идентифициране на предизвикателства

1. Липса на нормативно регламентирана правна рамка, свързана с дефиниция на социалните предприятия с цел правилно насочване на политиките в областта – в България все още няма легална дефиниция на „социално предприятие“, но има набор от характеристики (в Националната концепция за социална икономика), които са отправна точка за идентифициране на „социално предприятие“.

2. По-голямата част от социалните предприятия в България са насочени към предоставяне на различен вид услуги (пасивни), докато социалното предприемачество би трябвало да се развива в посока активно ангажиране на целевите групи в процеса.

3. Решаване на проблеми, срещани в процеса на дейност на социалните предприятия: материална база, административни дейности, персонал, оборудване;

4. Предоставяне на преференции, свързани с предлагането на продуктите на социалните предприятия на пазара;

5. Регламентирани взаимодействия с други фирми, организации, администрации;

6. Необходимост от обучение и мотивация на хората, работещи в социалните предприятия и на тези, които имат желание да постъпят на работа в тях.

7. Необходимост да бъдат предприети ключови законодателни промени, за да се превърнат заложените в стратегически и политически национални документи мерки в реални механизми за подпомагане на социалното предприемачество в България, както и успешното развитие на социалните предприятия, изисква и създаването на устойчиви партньорства между бизнеса, нестопанските организации и публичния сектор – партньорства, в които всеки един от тези актьори припознава ролята си за постигането на обществено значими социални цели и е готов да инвестира ресурси за това.

8. Съществуващи възможности за финансиране на дейности за хората с увреждания, като основния финансов ресурс да бъде осигурен по линия на социалните фондове от ЕС;

9. В пограничните райони са налице възможности за развитие на социалното предприемачество, свързани с история, култура и традиции, които са добър атестат за повишаване на заетостта на хората с увреждания;

10. Налице са подходящи климатични условия за развитие на социалното предприемачество;

11. Близостта до съседна Гърция е възможност за използване на добри практики от страна в която социалното фермерство е развито във висока степен;

12. Интегрирането на хората в неравностойно положение е възможност за по-добър и достоен живот.

3. Идентификация на социалните, културните и правни потребности на/за хора с увреждане в българската част на трансграничния район

3.1. Идентификация на социалните потребности

Всеки етап на общественото развитие в световен, национален или регионален план идентифицира социални проблеми, социални групи от субекти на различна възраст, противоречия и тенденции, които са определящи за динамиката и качеството на процеса на това развитие. Необходимо е прецизирането на тяхната визия и същности характеристики с цел осигуряване на възможност за адаптиране на съществуващите социални системи и адекватност на стратегическите реформи. В този контекст е важно да се конкретизира, че във всяко общество се появяват и маргинализирани групови общности – безработни, хора с увреждания, наркозависими, хора, изолирани в общественото пространство. Осигуряването на тяхното включване в обществения живот е сериозен компонент на социалната политика, цел и задача на социалната държава.

Значителни в съвремението са предизвикателствата пред хората с увреждания. Те са огромна човешка група, за която обаче все още не са налице необходимите социални ресурси за адекватен на потребностите им начин на живот. Тази тенденция е определяща за България, въпреки наличието на действащата нормативна уредба описана подробно по-долу в доклада.

Нужно е да се подчертае важността на процесите на социална интеграция (приобщаване, сближаване, приемане на хората с увреждания като равноправни личности с конкретни права в обществото) и включване на тези хора във всяка сфера на обществения живот – социокултурна, образователни, сфери на материалното производство. Справедливо е обаче, в хода на тези процеси да се отчитат индивидуалните особености, възможности за реализация, физически и умствен потенциал на хората с увреждания, което често ограничава „диалогът“ между тях и обществото. Тази ситуация е повод за конкретни проучвания и решения с цел изграждане на общата концепция и откриване на ефективните инструменти за включване на хората с увреждания в социалната практика.

Изходна база за активното интегриране и пълноценното участие на хората с увреждания в обществения живот е [Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания](#), подписана от Европейския съюз. [Европейската стратегия за хората с](#)

[увреждания за периода 2010 — 2020 г.](#) на Европейската комисия, приета през 2010 г., се основава на Конвенцията на ООН за правата на човека. В тези документи се приоритизират осем жизнено важни области, а именно:

1. **Достъпност:** осигуряване на достъпност на стоките и услугите за хората с увреждания и насърчаване на пазара на помощни средства.
2. **Равноправно участие:** гарантиране, че хората с увреждания се ползват от всички предимства на гражданството на ЕС; премахване на пречките пред равното участие в обществения живот и развлекателните дейности; насърчаване на предоставянето на качествени услуги в общностите.
3. **Равенство:** борба с дискриминацията, основана на увреждания, и насърчаване на равните възможности.
4. **Заетост:** значително повишаване на дела на хората с увреждания, работещи на отворения пазар на труда. Те представляват **една шеста от общия брой хора в трудоспособна възраст в ЕС**, но равнището им на заетост е сравнително ниско.
5. **Образование и обучение:** насърчаване на приобщаващото образование и ученето през целия живот за ученици и студенти с увреждания. **Равният достъп до качествено образование и учене през целия живот** позволява на хората с увреждания да участват пълноценно в обществения живот и подобрява качеството им на живот.
6. **Социална закрила:** насърчаване на достойни условия на живот и борба с бедността и социалното изключване.
7. **Здравеопазване:** насърчаване на равен достъп до здравни услуги и свързаната с тях материална база.
8. **Външна дейност:** насърчаване на правата на хората с увреждания в програмите на ЕС за разширяване и международно развитие.

Социалната ангажираност на обществото и конкретно на държавните институции към хората с увреждания без съмнение продуцира разнообразие от подходи към тяхната личност и жизнено пространство. Основно това са административен, медицински, социокултурен, социоикономически и пр. Административният подход фокусира вниманието си върху административни разпоредби относно организацията и съдържанието на живота на хората с увреждания. Медицинският подход, разглежда хората с увреждания като особена част от обществото, която поради своето увреждане

трудно може да се справя с предизвикателствата на обкръжението и в този смисъл е нужно тези група хора преди всичко да бъдат обгрижвани, а не да са активни личности с възможности за социална изява. В противовес на медицинския подход към хората с увреждания е социалният подход. „Разбирането тук е, че проблемите на хората с увреждания идват не толкова от състоянието им, колкото от средата, която не е достатъчно гостоприемна към различието; от бариерите в обществото – както физически (недостъпен градски транспорт, тротоари, стълби и т.н.), така и социални (предразсъдъци, стереотипи). Социалният подход твърди, че вниманието трябва да бъде обърнато не към увреждането, а към ресурсите на човека – какво той умее, знае и може да прави. Отвъд чисто морални, тук има и икономически аргументи - по-изгодно е да се инвестира в потенциала, като се компенсират ограниченията, вместо да се финансират ограниченията, без да се използват възможностите“¹⁷

Днес именно социалният подход към живота и дейностите на хората с увреждания е съществена част от актуалните социални политики в национален и регионален мащаб. Неоспорим факт е, че неговите ресурси не са изчерпани, което предполага да е предмет на изследване и анализ с цел операционализиране на същностните му характеристики във всяка жизнена ситуация, присъща на хората с увреждания.

В концептуален план социалният подход приоритетно насочва към идентифициране социалните потребности на хората с увреждания. Няма съмнение, обаче че в съответствие с възрастта, степента на увреждане, средата и изискванията към начина на живот за всеки човек с увреждане се идентифицират и разликите в неговите потребности. В този смисъл и необходимостта от детайлизиране и конкретизация на жизнено важните потребности, което по-същество е задача на оторизираните за това органи.

Предизвикателство пред държавата и самите хора с увреждания е реализацията им в пазара на труда и то чрез развиване на самостоятелна стопанска дейност. Държавната политика е насочена именно към осигуряване на възможности за реализация, но това е възможно след извършването на оценка на увреждането посредством медицинска експертиза и социална оценка. Важността на социалната оценка е че чрез нея се установява потребностите и възможностите за рехабилитация;

---

¹⁷ <https://www.britishcouncil.bg/programmes/society/media-diversity/disabilities>)

възможностите за обучение; възможностите за трудова заетост и професионална реализация; потребностите от социални услуги и възможностите за социално включване на хората с увреждания. Важността на социалната оценка се състои и в това, че въз основа на нея се изготвя индивидуален план за интеграция на лицата с увреждания, а за тези от тях, които са с трайни увреждания ЗИХУ¹⁸ им дава правото да се ползват от медицинска и социална рехабилитация. В тази връзка следва да се уточни, че социалната рехабилитация е създаване на умения за водене на самостоятелен живот чрез рехабилитация на зрението, слуха и говора, двигателна рехабилитация, психологична помощ, предоставяне на социални услуги и други дейности.

Хората с увреждания могат успешно да се интегрират на пазара на труда, като тяхната трудовата заетост се осъществява както чрез интегрирана работна среда така и в специализирана такава. Процесът по разработване и реализиране на национални програми и мерки за насърчаване на заетостта, осигуряващи равни възможности на хората с увреждания за участие в пазара на труда е перманентен. С цел насърчаването на работодателите, държавата политика е насочена към предлагането различни финансови стимули, но срещу задължението работните места на лицата с увреждания да бъдат пригодени към нуждите им. Споменатото задължение за работодателите всъщност може да се разглежда и като право, защото според чл. 21, ал. 1 от ЗИХУ те могат да кандидатстват с проекти пред Агенцията за хората с увреждания за отпускане на средства както за осигуряване на достъп до работното място и неговото приспособяване, така и за неговото оборудване.

Още един фактор, който оказва положителен ефект върху трудовата реализация на лицата с увреждания е, че според чл. 315, ал. 1 от КТ, работодателят с повече от 50 работници и служители е длъжен да определя ежегодно работни места, подходящи за трудоустрояване от 4 до 10 процента от общия брой на работниците и служителите в зависимост от икономическата дейност. Именно тази законова разпоредба е обект на недоволство от страна на работодателите през тази година, защото е изцяло в полза на лицето с увреждания и след неговото назначаване от страна на работодателя, той придобива много повече права от всички останали работници/служители. Предимството се състои в това, че работодателят е длъжен да уведоми териториалните поделения на

---

¹⁸ Закон за интеграция на хората с увреждания

Агенцията по заетостта за тези работни места, а когато трябва лицето с увреждания да бъде уволнено, е необходимо предварителното разрешение на инспекцията по труда за всеки отделен случай.

Въпреки всички изброени стимули, работодателите могат и са длъжни да променят средата, в която лицето с увреждания ще има възможността да реализира своята трудова заетост, но за достъпната градска среда грижата е на държавата. Държавните органи и органите на местното самоуправление следва да организират устройството и изграждането на урбанизирани територии за населението, включително за хората с увреждания, при условия и по ред, определени в Закона за устройство на територията. Министерството на регионалното развитие и благоустройството създава условия за достъпна жизнена и архитектурна среда за хората с увреждания, полагайки грижа за урбанизираната територия и нейните елементи; сградите, съоръженията и техните елементи; елементите за адаптиране на съществуващи сгради за обществено ползване и прилежащата им околна среда.

Министерството на транспорта се грижи за създаване на условия за достъп на хората с увреждания до транспортни услуги, чрез осигуряване на достъпен транспорт за обществено ползване; внедряване на технически приспособления в общественото пространство и обществения транспорт; осигуряване на специални условия за движение, спиране, паркиране и престой на пътни превозни средства, управлявани от хора с увреждания или превозващи хора с увреждания, както и осигуряване на безпрепятствен достъп в обществения транспорт на хора с увреждания, придружени от кучета водачи.

Министърът на труда и социалната политика съгласувано с министъра на здравеопазването утвърждава ежегодно списъци на помощните средства, приспособления и съоръжения за хората с увреждания, както и медицинските изделия, които са предназначени за тях.

Не на последно място следва да се посочи и ролята на местното самоуправление при реализирането на държавната политика засягаща правата на хората с увреждания. Общините в рамките на предоставената им компетентност осигуряват изграждането на достъпна архитектурна среда в детските градини и училища; достъпен обществен превоз на пътници и специални транспортни услуги; достъп на хората с увреждания, заедно с кучета водачи, до местата за обществено ползване, както и условия и средства за осъществяване на социални контакти.

Насърчителните мерки за безработни лица в трансграничния регион са свързани със стимулиране на мобилността на безработните лица, предприемачеството по реда на Закона за насърчаване на заетостта. Така например „Бюро по труда“ гр. Гоце Делчев за предприемаческата активност на безработни лица с одобрен бизнес проект за стартиране на стопанска дейност като микро предприятие – предоставя до 2500 лв.

Работодателите разполагат с финансови средства за сключване на договори за ползване на програми и насърчителни мерки за заетост и обучение по Закона за насърчаване на заетостта. Така например в гр. Гоце Делчев, гр. Петрич, работодателите, които разкриват работни места през 2018 г. получават за обучение на възрастни по чл. 63 от ЗНЗ - 3 592 лв. За работодателите от общините: Банско, Белица, Разлог и Якоруда, през 2018 г. Дирекция „Бюро по труда“ гр. Разлог разполага с допълнителни финансови средства в размер на 2 387 лв. за насърчаване на работодателите, които разкриват работни места и наемат безработни лица с трайни увреждания.

Държавната политика, относно трудовата реализация на лицата с увреждания, както и демографската криза се отразяват благоприятно върху процентът безработни от тази категория. Тази тенденция е видна от данните изнесени за първото полугодие за 2018 г. от Агенцията по заетостта. Регистрираните безработни с увреждания за първото полугодие на 2016 г. са 16 795, като за 2017 г. те са 14 135, а за 2018 г. – 12 967¹⁹. За положителната тенденция в спада броя на регистрираните безработни лица с увреждания има заслуга и социо-културната държавна политика, както и законодателните промени в тази област.

3.2. Културни предизвикателства пред хората с увреждания

Интегрирането на хората с увреждания има различни аспекти правни, социални, културни. Както те се различават едни от други, така би следвало да се разглеждат и в тяхната цялост, тъй като културните потребности на даден човек са част от социалните му отношения, независимо дали те са правно регламентирани или не. Поради тази причина културните потребности на хората с увреждания трябва да се разглеждат в контекста на уврежданията и средата, в която трябва да се реализират тези хора. Тъй като според схващането за увреждане, това е конкретен сблъсък и преодоляване на

¹⁹ <https://www.az.government.bg/bg/stats/view/3/225/>

препятствия между човек и среда. Поради тази причина е особено важен типа увреждане и съответният проблем, който трябва да се реши. Каква нужда от културни потребности има дадено лице с увреждания и какъв тип са уврежданията му.

„Групи от общността на хората с увреждания могат да имат обща социо-културна история. Някои групи имат общ език, например американски английски или жестомимичен език, или брайлова азбука за слепи или дори някои специфични термини, които те използват за уврежданията или за самите себе си. Често те имат също така общи обичаи и традиции, например празнично честване на осведомеността и чувството за собствено достойнство на хората с увреждания. Културата на увреждания може да признае и да празнува животите на хора с увреждания, като по този начин се демонстрира, че това не е непременно трагично състояние и те не бива да бъдат подценявани“²⁰.

Тъй като културните проблеми на хората с увреждания се свързват с тяхното увреждане, то те са обвързани и с основното им право на живот, в което влиза и задоволяването на културни потребности. Примерно осигуряването на жестомимичен превод или участие в танцов състав, различни спортни занимания. Преводи на филми и литература на брайловата азбука²¹. Осигуряването на всички тези възможности за културни занимания и съответно задоволяването на трудовите потребности на хората с увреждания, помага при тяхната социализация и съответно професионална реализация²².

Културните потребности за хората с увреждания се задоволяват и чрез създаване на достъпна среда, тъй като тя им дава възможност за свободно общуване, независимо дали става въпрос за хора с увреждания или без. Така хората с увреждания, стават пълноправни членове на обществото и могат свободно да реализират своите способности, както и да задоволят своите културни потребности²³.

²⁰ <https://www.coe.int/bg/web/compass/disability-and-disablism>

²¹ <https://offnews.bg/kultura/za-parvi-pat-v-balgaria-prozhektiraha-film-za-nezriashti-hora-650910.html>; <https://bg.linguee.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/braille.html>; <https://btvnovinite.bg/114559-Nezryasht-predlaga-bezplaten-prevod-na-azbukata-na-slepите.html>; <http://parasportclub.org/>; <http://www.haskovo.net/news/208559/khorata-s-uvrezhdaniya-s-kontsert-v-mladezhkiya-poluchikha-podartsi-ot-obshchinata>; http://www.dancingwheels-bg.org/about_us_bg.html

²² Петров, М. Интеграция на хората с увреждания на пазара на труда. Състояние и тенденции за развитие – Научни трудове на Русенския университет - 2014, том 53, серия 5.1. - 34 – 38.

²³ <http://drugi.dokumentite.com/art/osigurqwane-na-dostypna-sreda-za-hora-s-uvrejdaniq/85077>

Република България води политика за задоволяване на културните потребности на хората с увреждания. Според стратегията за интеграцията на хората с увреждания, която обхваща периода от 2008 до 2015 г. е записано „Стратегията очертава конкретните мерки, които е необходимо да се осъществят, за да се премахнат всички бариери (психологически, образователни, социални, културни, професионални, финансови и архитектурни) пред социалното включване и равноправната интеграция на хората с увреждания“. И „Недостатъчното развитие на алтернативни услуги и грижи за деца с увреждания, както и за подпомагане на техните семейства се отразява върху броя на децата, които се отглеждат в социални заведения в системата на различни министерства. Високата степен на институционализацията им води до силно ограничаване на възможностите за добро образование и включване в живота, което от своя страна, още повече влошава шансовете на хората с увреждания за реализация на трудовия пазар, както и за участие в икономическия, социалния и културния живот на обществото“. За справяне с проблемите набляга на комуникацията между централната и местната власт „В голяма част от общините в страната има положителен обществен отзвук и нагласи относно осигуряването на достъпна среда за хората с увреждания. Спонсори предоставят средства за адаптиране на сгради, училища, културни институции, в общинските бюджети също се заделят средства за тази цел. Необходимо е да се създаде добра координация между местните власти и държавната администрация за събиране на информация по изпълнението на мерките за създаване на достъпна среда. В тази посока особено важна е ролята на областните съвети за регионално развитие, на общинските органи, както и на обществените съвети, които трябва да окажат необходимото съдействие и помощ“. Министерството на културата съдейства за **приобщаването на хората с увреждания към духовния живот на страната ни в няколко направления**. На първо място е грижата за създаване на условия за физически достъп до сградите на културните институции. През последните две години Министерството на културата е сключило 32 договора за изпълнение на проекти по оперативна програма „Регионално развитие“ за основен ремонт и реконструкция на културни институти и социализация на паметници на културата със задължително условие за осигуряване на достъп за хора с увреждания. Основен приоритет за министерството е адаптирането на училищата по изкуства и култура за образователните нужди на деца с увреждания.

Понастоящем в тези училища се обучават 45 деца със специални образователни потребности. За 26 от тях е подсигурано ресурсно подпомагане. Също така, ученици със специални образователни потребности получават стипендии, в това число и стипендии за деца с изявени дарби.

За успешната социо-културна интеграция на хората с увреждания и за промяна в нагласата на обществото спрямо тях, Министерството на културата подкрепя творчески проекти в областта на любителското творчество. Сред тях са фестивалът „Надмощие на духа”, който е с детска и младежка насоченост, спектаклите на театъра за хора с увреждания на сдружение „Будители-следовници”, Деветия национален празник на специфичните възможности на сляпо-глухите и др. Много от проявите на организациите, работещи в подкрепа на културната интеграция на хората с увреждания, преминават под патронажа на Министерството на културата, а през 2011 г. беше дадено и първото специално отличие на министерството за творчески постижения.

Много от дейностите за приобщаване на хората с увреждания към културния живот на обществото се инициират и осъществяват в мрежата от читалища в страната. Министерството на културата подкрепя ежегодно тяхното развитие, за да бъдат те притегателен център и за хората с увреждания. Сред читалищата се откроява дейността на националното читалище на слепите „Луи Брайл – 1928”, което получава целева субсидия за техническо оборудване за предпечатна подготовка и печат на брайлови книги. Много читалища са изградили центрове за работа с деца с увреждания, какъвто е примерът с читалище „Борба” в гр. Кнежа.

Агенцията за хората с увреждания (АХУ) също финансира проекти за осигуряване на достъпна среда и адаптиране на културни, исторически и спортни обекти с международно, национално и областно значение. Отпускат се средства за осигуряване на външен достъп до обектите, приспособяване на вътрешната среда и за изграждане и преустройство на повдигателни съоръжения.

Агенцията за хората с увреждания (АХУ) финансира проекти за осигуряване на достъпна среда и адаптиране на културни, исторически и спортни обекти с международно, национално и областно значение и осъществява контрол по изпълнението на изискванията за достъпност. Отпускат се средства за осигуряване на външен достъп до обектите, приспособяване на вътрешната среда и за изграждане и преустройство на повдигателни съоръжения. Осигуряването на достъпна среда за хората

с увреждания е постоянен процес и е необходимо осигуряването на средства на национално, регионално и местно ниво за адаптиране на архитектурната среда спрямо нуждите на тази категория лица²⁴. Както е видно държавата провежда културната политика за хората с увреждания чрез Министерството на труда и социалната политика и Агенцията за хората с увреждания. Като основно се разчита на цялостното развитие на законодателството.

Цел 7 от Стратегията е „Осигуряване на равни възможности за спорт, отпих, туризъм и участие в културния живот“ като основните направления са: Участие в културни прояви и развлечения. Условия за развитие и интегрирано обучение в областта на науката, изкуството, спорта на децата с увреждания. Създаване на условия за развитие на талантливите деца с увреждания чрез насърчаване на техните творческите изяви, както и стимулиране на училищата по изкуствата и творческите съюзи на художници, музиканти, артисти, на музеи, галерии и културни институции да осъществяват програми с участието на деца с увреждания. Достъпност на художествените произведения. Възможност на хората с увреждане да творят и развиват своите творчески умения. Обучен персонал на организации за спорт, развлечение, туризъм, култура и други за общуване с хора с увреждания. Развитие на проекти за изкуство, култура и спорт на хора с увреждания и техни организации. Осигурени места за отпих, спорт и туризъм като хотели, плажове, спортни центрове, гимнастически зали и други, достъпни за хора с увреждания. Насърчаване на спортните организации да създават възможности за хората с увреждания да участват в спортната дейност, проектирани специални схеми и спортни игри. Създаване както на специализирани отбори, съставени само от хора с увреждания, така и на смесени отбори от хора с и без увреждания. Подготвени елитни състезатели за участие в европейски, световни и параолимпийски игри и специалните олимпийски игри. Осигурени бази, треньори и финансиране. Признание спортните постижения на хора с увреждания адекватно на останалите спортисти. Изградена система за насърчаване на обществените и частните организации в областта на културата, спорта, развлеченията и туризма да предприемат редовни обучения по осведоменост в областта на уврежданията за своя персонал като основна дейност; Създадени стимули за обществените и частните

---

²⁴ Актуализирана стратегия за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008 – 2015 г. (Приета от Министерския съвет на 23.05.2012 г.)

медии активно да дискутират в програмите си въпросите относно осигуряването на равни права и възможности на хората с увреждания и недопускането на дискриминация спрямо тях²⁵.

Задоволяването на културните потребности на хората с увреждания допуска равенство и елиминира дискриминацията. Не трябва да се пренебрегва и фактът, че задоволяването на културните потребности на хората с увреждания е регламентирано от Конвенцията на ООН за хората с увреждания, която от 2012 г. България е ратифицирала и в която страна действа и Закон за интеграция на хората с увреждания, който е съобразен с Конвенцията и се подчинява на основните и принципи: зачитане на вътрешно присъщото достойнство, самостоятелността на индивида, включително свободата на личен избор и неговата независимост; недопускане на дискриминация пълноценно и ефективно участие и включване в обществото; уважение към различията и приемане на хората с увреждания като част от човешкото многообразие и човешкия род; еднакви възможности; достъпност; равнопоставе между мъжа и жената; зачитане на развиващите се способности на децата с увреждания, зачитане на правото на децата с увреждания да запазят своята идентичност²⁶.

Държавата провежда и специална политика за интеграцията на хората с увреждания, която е заложена в Национална стратегия за хората с увреждания 2016 – 2020 г., чийто приоритет 6 е посветена на културната интеграция. **„Развитието на физическото възпитание и спорт за хората с увреждания** е регламентирано в **Закона за физическото възпитание и спорта**, в съответствие с принципите и нормите на Европейското законодателство, съгласно който физическото възпитание, спортът и туризмът в предучилищните детски заведения, общообразователните, специалните и професионалните училища са неразделна част от образователния и възпитателния процес. Те се осъществяват по програми на Министерството на образованието и науката съгласувано с Министерството на младежта и спорта. Физическото възпитание и спорта за хората с увреждания целят подобряване качеството на живота им, на тяхната

---

²⁵ Актуализирана стратегия за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008 – 2015 г. (Приета от Министерския съвет на 23.05.2012 г.)

²⁶ <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135791921>; <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135491478>; Тюлеоглуева, Т. Националните политики в защита на правата на хората с увреждания (в контекста на конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания) - Научни трудове на Русенския университет - 2015, том 54, серия 7, 177 – 183.

рехабилитация и социална интеграция, като се осигуряват необходимите условия за занимания с различни видове спорт. Министерството на младежта и спорта подпомага с целеви средства подготовката и участието на спортистите с увреждания на параолимпийски игри, световни и европейски първенства, подпомага дейности на спортни организации, свързани с адаптираната физическа активност на хората с увреждания. Спортистите с увреждания ползват безплатно държавната и общинската спортна база и не заплащат билети за състезания. Министерството на младежта и спорта разработва, финансира и координира изпълнението на програми за насърчаване, подобряване, поддържане и усъвършенстване на двигателни възможности чрез практикуване на физически упражнения и спорт. Прилагането на програмното и проектното финансиране на дейностите на лицензираните спортни организации, администриращи спорта за хора и деца с увреждания, дава възможност за предприемане на действия, насочени към определяне на ясни параметри за ефективност, целесъобразност и законосъобразност при разходване на средствата, както и създаване на условия за осведоменост на децата и хората, към които е насочена.

Правото на *достъп до националните и общочовешките културни ценности, правото на развитие на личностната култура*, свободата на художественото, научното и техническото творчество, изобретателските, авторските и сродните на тях права се закрилят, признават и гарантират с чл. 54 от Конституцията на Република България. В съответствие с това в **Закона за закрила и развитие на културата** са въведени принципите на демократизъм на културната политика, свобода на художественото творчество и недопускане на цензура, равнопоставеност на творците и на културните организации, насърчаване на културното многообразие при съхраняване единството на националната култура, откриване, подпомагане и обучение на млади таланти в областта на културата и развитие и усъвършенстване на образованието в областта на изкуствата и културата.

Отделно от посоченото в съответните сфери на културата и изкуствата са въведени принципите за равнопоставеност, достъп, демократизъм и недопускане на дискриминация чрез действащите специални закони като: Закон за обществените библиотеки, Закон за културното наследство, Закон за народните читалища, Закон за меценатството, Закон за авторското право и сродните му права, Закон за административното регулиране на производството и търговията с оптични дискове,

матрици и други носители, съдържащи обекти на авторското, право и сродните му права, Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения, Закон за филмовата индустрия, Закон за радиото и телевизията и Закон за националния дарителски фонд „13 века България”.

При спазване на основните принципи, заложи в Закона за закрила и развитие на културата, Министерството на културата разработва целеви програми за финансово подпомагане на културни инициативи и творчески проекти, подпомага развитието на културните институти и читалищата, осигурява условия за професионална подготовка и обучение на творци и специалисти в областта на културата и методическо ръководство на средните училища по изкуства и култура, насърчава и награждава български културни дейци за постигнати високи творчески резултати или принос в развитието и популяризирането на културата, разработва нормативни актове за осигуряване закрила на културните дейности и на творците, предоставя информация за участие в международни програми и фондове. Допълнителни възможности за равнопоставено творческо развитие и образование дават програмите на национален фонд „Култура”, разписани в чл. 31, ал. 2 от Закона за закрила и развитие на културата.

На тази основа Министерството на културата провежда последователна политика за приобщаване на хората с увреждания към обществения културен живот като създатели на културни ценности или потребители на културни продукти. Осигурява се достъпна архитектурна и интелектуална среда в сферата на културата, създадени са условия за интегрирано обучение на деца със специални образователни потребности в училищата по изкуства и култура, подкрепят се творчески проекти на организации на хора с увреждания, а през 2015 г. започна и изпълнението на Концепцията за промени в нормативната уредба по прилагането на чл. 30 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Усилията на Министерството на културата са насочени към различни закони и подзаконови нормативни актове за тяхното прилагане, за въвеждането на ефективни механизми и практики за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания²⁷. Както е видно държавата се стреми, чрез промени в законодателството във всяка една сфера от културния живот на хората с увреждания, да им осигури равнопоставеност.

---

²⁷ Национална стратегия за интеграция на хората с увреждания 2016 – 2020.

Приоритет 6 в същата стратегия е: **Осигуряване на достъп до спорт, отдих, туризъм и участие в културния живот**, в който е заложено „В областта на *осигуряването на достъп до спорт* Министерството на младежта и спорта (ММС) реализира програми за развитие на спорта сред хората с увреждания, които са заложени в „Национална програма за развитие на физическото възпитание и спорта в Република България 2013 – 2016 г.” и са в изпълнение на един от основните приоритети на министерството, а именно насърчаване на децата и младежта към двигателна активност и системно практикуване на спорт като средство за здравословен начин на живот, физическо и духовно развитие.

С изпълнението на Програмите използвайки досегашните добри практики в тази област, се създават условия за подпомагане на социалната интеграция, адаптацията и пълноценната реализация в обществения живот на хората и децата с увреждания, чрез създаване на условия и възможности за тяхното включване в безплатни спортни занимания с цел подобряване качеството на живот, физическата им и психическа пригодност.

Програмите се актуализират и доразвиват ежегодно, създавайки възможности за по-широк обхват сред хората с увреждания и достъп до спорт.

Министерството на младежта и спорта ежегодно финансира ученически игри за учениците от специалните училища, които се реализират от Българската параолимпийска асоциация (БПА) и Спортната федерация на глухите в България (СФГБ). Ученическите игри за деца с увреден слух, нарушено зрение, физически увреждания и увреждания на централната нервна система дават възможност за лична изява в областта на спорта на децата и учениците със специални образователни потребности, както и за придобиване право на едногодишна стипендия на децата с изявени дарби, класирани по Програмата на мерките за деца с изявени дарби за съответната календарна година.

Чрез проектно финансиране Министерството на младежта и спорта подпомага учебно-тренировъчната и спортно-състезателната дейност осъществявана от лицензираните спортни организации развиващи спортни дейности за хората с увреждания²⁸, като набелязаните мерки са: „Осигуряване на условия и възможности от спортните клубове в страната за разширяване на обхвата на хората с увреждания, за

---

²⁸ Национална стратегия за интеграция на хората с увреждания 2016 – 2020.

участие в спортни занимания с оглед подобряване физическата им дееспособност, пълноценно използване на свободното време и социалната им интеграция. Предоставяне на възможности, според увреждането и здравния статус за получаване първоначални умения, навици и познания за практикуване на предпочетен вид спорт. Развитие на социалните функции и обществено полезна дейност на специализираните спортните организации и институции чрез увеличаване и разнообразяване на спортните услуги за хората с увреждания. Формиране на траен интерес сред хората с увреждания за участие в системни занимания със спорт и предоставяне на възможност на тренинзите в спортните клубове за селекция на практикуващи параолимпийските спортове за участие в състезания от вътрешния и международен спортен календар. Осигуряване възможност за включване в провеждането на спортните занимания на спортни специалисти с квалификация в областта на адаптираната физическа активност, адаптирания спорт и кинезитерапията за хора с увреждания“. Втората част от същия приоритет са: **„Участието на хората с увреждания в културния живот**, почивката, свободното време и спорта е посочено в чл. 30 от Конвенцията за правата на хората с увреждания, който е свързан с прилагането на принципа на равнопоставеност и забрана на дискриминацията. Това участие може да бъде реализирано чрез предприемане на мерки, осигуряващи участие на хората с увреждания в културния живот, предоставяне на възможност на хората с увреждания да развиват и използват своя творчески, артистичен и интелектуален потенциал, не само в своя собствена полза, но и за благо на обществото, гаранции, че законите, защитаващи правата на интелектуалната собственост, не служат като необоснована или дискриминационна преграда пред достъпа на хора с увреждания до културни материали, участие на хората с увреждания в развлекателни и спортно-възстановителни дейности (осигуряване на участие, достъп до услуги, организиране на специфични дейности, достъп до съоръжения и обекти за спорт, отдих и прекарване на свободното време)“. Като набелязаните мерки са:

Усъвършенстване на нормативната база в областта на културата – изпълнение на мерките, заложили в Концепцията по чл. 30 от Конвенцията за правата на хората с увреждания. Подобряване на условията за интегрирано обучение в националните училища по изкуствата и културата. Стимулиране на талантиливи деца с увреждания. Подкрепа на творчески проекти, свързани с изявата, развитие на творческия потенциал и участие в културния живот на хора с увреждания. Оказване на методическа помощ на

работещите в сферата на културата за подобряване на средата за достъпност на хора с увреждания и допълнителни потребности в музеи и галерии, театри, библиотеки и читалища. Ремонт и реконструкция на сгради в областта на културата по национални и европейски програми за осигуряване на достъпна архитектурна среда²⁹.

Стратегията предвижда и районирането и изследването на точно необходимите културни потребности на хората с увреждания в отделните райони.

Основните предизвикателства пред задоволяването на културните потребности за хората с увреждания се състои в това да се премахнат препятствията, които стоят пред тях за преодоляването на трудностите, които изпитват за задоволяване на културните си потребности, независимо дали става въпрос за контакти с други хора или преодоляването на физически препятствия. Изложените проблеми засягат с особена сила хората с увреждания от трансграничния регион между България и Гърция, имайки предвид, че хората там живеят предимно в малки населени места, в които липсва необходимата инфраструктура, предразсъдъците на хората са по-силни, спрямо тези в големия град, а така също и самия брой на хората с увреждания е по-малък, което намалява възможността да се създадат групи за взаимопомощ и подкрепа.

3.3. Идентифициране на социалните, културните и правни потребности на/за хора с увреждания в българската част на трансграничния район.

3.3.1. Правни потребности

Според Конвенция за правата на хората с увреждания, *“хора с увреждания са лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която, при взаимодействие с различни пречки, би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото, равноправно с останалите.”* **Думата "инвалид" е премахната от българското законодателство.** Така се улеснява социалната интеграция на хората с увреждания и заличаването на определението "инвалид" от българското законодателство допринесе за преодоляването на стереотипното мислене за хората с увреждания като хора - неспособни, невалидни, негодни. Предвидени са промени в девет закона. По този начин обществото би

---

²⁹ Национална стратегия за интеграция на хора с увреждания 2016 – 2020.

направило положителна стъпка към **социалното приобщаване на хората с увреждания и тяхната реализация като пълноправни граждани**, а и при наличие на демографска криза, всяка мярка за приобщаване на всички хора в България следва да се подкрепи и насърчи. думите "лице с увреждания" и "лица с увреждания" следва да се заменят с "човек с увреждане" и "хора с увреждания". В Закона за интеграция на хората с увреждания е въведена легална дефиниция на термина "човек с трайно увреждане" и тази промяна ще прецизира и уеднакви законодателството.

Нормативни актове:

1. **Закон за интеграция на хората с увреждания**
(<https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135491478>)
2. **Правилник за прилагане на закона за интеграция на хората с увреждания**
(<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135497213>)
3. **Проект на нов ЗАКОН ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНИЯ**
(<https://clinica.bg/5588-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81-%D1%83%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F>)

В мотивите към новия закон се казва, че той предвижда предоставянето на всички мерки на подкрепа да се осъществява от един орган, който да подпомага адекватно хората с увреждания и да създава възможност на държавата по-ефективно да организира и координира политиката по приобщаването им. Подчертава се също, **че правата на хората с увреждания трябва да се гарантират по начин, който да зачита човешкото им достойнство чрез прилагане на индивидуален подход и оценка на потребностите им.**

С проектозакона се предвижда създаването на специализиран орган, който да изготвя индивидуалната оценка на потребностите на хората с увреждания. Органът ще започне да работи от началото на 2021 г. и ще координира работата на отделните институции.

Ще бъде създаден и Съвет за наблюдение, който да гарантира защитата на правата на хората с увреждания. Според проекта в него ще влизат по двама представители, посочени от омбудсмана и Комисията за защита от дискриминация, четирима представители на представителните организации на и за хората с увреждания, и един - определен от

Българска академия на науките. За да се оценят индивидуално потребностите за независим живот, ще се промени механизмът за предоставяне на вида подкрепа. Целта е бюджетните средства да се харчат с по-голяма полза за нуждаещите се.

Предвижда се всички финансови помощи, отпускани сега (социална пенсия за инвалидност, надбавки за транспорт, комуникации, лекарства и други) да се обединят в едно общо месечно плащане, което ще е обвързано както със степента на увреждане, така и с линията на бедност. Така според вносителите се гарантира, че сумата ще се индексират всяка година. Новата формула ще се прилага от 1 януари 2019 г. и ако се окаже, че някой е ощетен, ще му се плати по-благоприятната за него.

Целевите средства за помощни средства и медицински изделия (слухови апарати, колички, преоборудване на кола и пр.), които досега се отпускаха от Агенцията за социално подпомагане, от началото на 2020 г. преминават към Министерството на здравеопазването, което по-добре може да прецени качествата на предлаганите медицински изделия.

В рамките на законопроекта се въвежда "квота на работната сила", с която се цели да се увеличи заетостта на хората с увреждания. В проекта са останали оспорените от Българската стопанска камара текстове, според които работодател с 26 до 50 работници е длъжен да наеме един човек с увреждане, този с до 99 работници - двама, а този с над 100 - 2% от списъчния състав. Ако работодател не е изпълнил квотата си, ще плаща всеки месец на държавата по 30% от минималната работна заплата. Въвежда се квотен принцип при назначаване на хора с трайни увреждания, според който работодатели с 20 до 49 работници назначават поне един човек с увреждане, с 50 до 99 - двама, със 100 и над 100 - четири процента от средносписъчния им състав. Ако не се изпълнят тези квоти, работодателят внася всеки месец във фонда към Агенция за хората с увреждания такса в размер от 80 на сто от минималната заплата за всеки неназначен човек с увреждане. Едновременно с това се предлага да отпадне от Кодекса на труда изискването уволнението на човек с увреждане да се съгласува предварително с инспекцията по труда. Причината е, че текстът затруднява наемането на такива хора от работодателите. (<https://www.bgonair.bg/sutreshen-blok/2018-08-22/nov-skandal-sas-zakona-za-horata-s-uvrezhdaniya-zashto-skochi-biznesat>)

Национална стратегия за хората с увреждания 2016-2020 г.
(www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=7207)

Най-голямото предизвикателство в политиката за хора с увреждания е **гарантиране на възможности за работа и заетост на хората с увреждания в интегрирана работна среда**, както и предоставяне на адекватна подкрепа за работещите и работодателите. Все още в нашата страна не са достатъчно на брой адаптираните работни места за хора с увреждания, които могат да бъдат в специализирана и интегрирана работна среда, както и прилагане на гъвкави и алтернативни методи за подкрепа на работното място за хора с увреждания съобразно техните индивидуални характеристики – възраст, вид и степен на увреждане, функционални възможности, наличен капацитет за работа. Средствата, които се отпускат от Агенцията за хората с увреждания ежегодно не могат да задоволят потребностите на работещите хора с увреждания. **Необходимо е да се реализират повече мерки за насърчаване на работодателите да назначават хора с увреждания.** Трудност все още е предоставянето на достъпен за хора с увреждания транспорт – воден, въздушен, автомобилен, железопътен. Очевидно прилагането на регламентите на Европейския съюз за правата на пътниците със затруднения в придвижването ще изисква повече целенасочена работа, средства и време. **Предизвикателство пред нашата страна е осигуряването на достъпна информация и комуникационни услуги, както и подготовка за транспонирането и в последствие прилагането на разпоредбите на Директивата на Европейския парламент и на Съвета за сближаване на законовите, подзаконовите и административните разпоредби на държавите членки по отношение на изискванията за достъпност за продукти и услуги (Европейски акт за достъпност).** Друго предизвикателство е утвърждаването на добра координация между различните институции в прилагането на мейнстриймिंग подхода в политиката, както и активизиране на общинските и областните власти. Все още преобладава нагласата за работа на парче по отделни проекти в подкрепа на хората с увреждания, а в последствие трудно се намират решения за устойчивост на инициативите.

Приоритети на стратегията:

- Осигуряване на достъпна среда за живеене, до транспорт и транспортни услуги, до информация и до комуникации
- Осигуряване на равен достъп до включваща образователна среда на всички равнища и възможности за учене през целия живот

- Осигуряване на ефективен достъп до качествени здравни услуги
- **Осигуряване на условия за заетост на хората с увреждания**
- Осигуряване на адекватна подкрепа за живот в общността
- Осигуряване на достъп до спорт, отдих, туризъм и участие в културния живот

Приоритет 4 : Осигуряване на условия за заетост на хората с увреждания

Реализацията на пазара на труда на хората с увреждания е един от основните инструменти за интегрирането им във всички области на обществения живот. Заетостта е свързана с разпоредбите на чл. 27 „Работа и заетост” от Конвенцията за правата на хората с увреждания на ООН. Основните дейности по изпълнението на този приоритет са насочени към:

- Осигуряване на подходящи форми за квалификация и преквалификация.

Това означава, че за да могат хората с увреждания да участват по-активно на трудовия пазар, е необходимо да им бъде осигурен достъп до образователната система.

Мерки

- Извършване на анализ на възможностите за заетост на хората с различни видове увреждания.
- Определяне на видовете дейности, които могат да изпълняват хората с увреждания в зависимост от увреждането им.
- Подготовка и въвеждане на обучителни програми.
Изграждане на обучителни центрове.
- Приспособяване на съществуващите центрове за адекватен обучителен процес.
- Осигуряване на места за практически занимания.
- Стимулиране на работодатели, които провеждат квалификационни и преквалификационни курсове за хора с увреждания.
- Обучение на работодатели и служители за работа с хора с увреждания.

Подприоритет 4.2.:

Форми на заетост

Изпълнението на стратегическата и оперативните цели на стратегията може да се постигне като се въведат и развият **трите форми на заетост** за хората с увреждания: **защитена заетост, подкрепена заетост и самостоятелна стопанска дейност** на хора с увреждания, както и чрез продължаване реализирането на заложените в Националния план за действие по заетостта за съответните години проекти, програми и мерки.

1. Защитена заетост

Защитената заетост е подходяща за осигуряване на работни места за хора с тежки и комплексни увреждания, а защитените предприятия са местата, изключени от конкурентния пазар.

Мерки

- Създаване на условия за въвеждане на защитената заетост.
- Разработване на механизъм за определяне на икономическите сектори за работа в защитени предприятия.
- Определяне на програми за създаване на защитени работни места в рамките на които възложителите имат право да запазят поръчки (на основание Директива 2009/81/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 13 юли 2009 г.; Директива 2014/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 февруари 2014 г.; Директива 2014/ 25/ ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 февруари 2014 г.).
- Определяне на програми за създаване на защитени работни места на хора с увреждания чрез запазени концесии (на основание Директива 2014/23/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 февруари 2014г. за възлагане на договори за концесия).
- Разработване на система от стимули за общинските администрации за въвеждане на този вид заетост.
- Представяне на защитената заетост.
- Въвеждане на индивидуален подход при определяне вида на работа за всеки човек с увреждане.

2. Подкрепена заетост

-Специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания

Специализираните предприятия и кооперации са равнопоставени на пазара на труда, като представляват съществена форма за осигуряване на постоянна заетост на целевата група. Независимо от обстоятелството, че същите ползват данъчни преференции и получават държавни субсидии, броят на заетите в тях хора с трайни увреждания непрекъснато намалява. Този факт поставя на преден план въпроса за необходимостта от диверсифициране на формите на заетост в този аспект, като се отчитат интересите на всички заинтересовани участници в този процес.

Мерки

- Анализ на съществуващите примери на подкрепена заетост в специализираните предприятия и кооперации на хора с увреждания.
- Конкретизиране на правилата за функциониране на специализираните предприятия и кооперации.
- Създаване на условия за подобряване на конкурентоспособността на специализираните предприятия и кооперации.
- Разработване на механизми за стимулиране на работодателите на специализирани предприятия и кооперации.
- Насърчаване на работодателите да предприемат мерки за подобряване на достъпността, на здравословните и безопасни условия на труд и на социалния климат в специализираните предприятия и кооперации.
- Въвеждане на индивидуален подход при определяне вида на работа за всеки човек в увреждане.
- Усъвършенстване нормативната уредба в областта на трудовата заетост на хората с увреждания в специализираните предприятия и кооперации.

-Обичайна работна среда

Заетостта в обичайна работна среда предполага най-бърза социализация на хората с трайни увреждания, но е най-трудно приложима в условия на криза. Поради тази

причина е необходимо да се въведат ясни и задължителни правила за наемане на работа на хора с трайни увреждания на квотен принцип. Опитът в европейските страни показва, че в рамките на социалната икономика съществуват т.нар. социални предприятия за трудова заетост, които представляват иновационна практика и подобни предприятия биха могли да бъдат развити и в България.

Мерки

- Обсъждане възможностите за въвеждане на квотен принцип за наемане на работа на хора с трайни увреждания за всички работодатели от обичайна работна среда в т. ч. държавната и общински администрации.
- Реализиране на програми за заетост на национално и местно ниво за създаване на работни места с осигуряване на трайна заетост за хората с увреждания на пазара на труда.
- Реализиране на насърчителните мерки за работодателите с цел осигуряване на по-дългосрочна и качествена заетост.
- Разширяване обхвата на услугите, предлагани от бюрата по труда на работодателите, в т. ч. и на социални предприятия.
- Провеждане на медийни кампании с цел промяна на нагласите на работодателите по отношение наемането на работа на лицата в неравностойно положение на пазара на труда.
- Осигуряване на допълнителни стимули за работодатели за наемане на работа на хора с увреждания.
- Осигуряване на допълнителни стимули за работодателите за приспособяване на работната среда спрямо нуждите на хората с увреждания.

- Надомна работа и работа от разстояние (съгласно Кодекса на труда)

Надомната работа и работата от разстояние са много подходящи за хора в работоспособна възраст с висока степен на намалена работоспособност. Надомната форма на заетост на хората с трайни увреждания се прилага в специализираните предприятия и кооперации на хората с увреждания от тяхното създаване. Тази форма е доказала своята ефективност, но за съжаление в последните години се прилага ограничено, поради липса на подходящи поръчки и натовареност на производствения

капацитет. Работата от разстояние в съвременното общество на бурно развиващи се информационни технологии е една много перспективна форма на труд, особено подходяща за хора с тежки увреждания. От една страна, чрез тези форми се избягват преодоляването на архитектурните бариери, необходимостта от специализиран транспорт и пр., но от друга възниква въпросът до колко този вид заетост позволява реалната интеграция на човека с увреждане в трудов колектив.

Мерки

- Създаване на условия за разширяване възможностите за надомна работа и работа от разстояние.
- Разработване на механизъм за определяне на подходящите икономически сектори.
- Разработване на системи от стимули за работодатели, осигуряващи надомна работа и работа от разстояние.
- Информирание на обществото за надомна и дистанционна форма на заетост.
- Въвеждане на индивидуален подход при определяне вида на работа за всеки човек в увреждане.
- Осигуряване на стимули за хората с трайни увреждания, които сами намират реализация.

3. Самостоятелна стопанска дейност

Самостоятелната стопанска дейност трябва да бъде насърчавана, развивана и обезпечена както от държавата, така и от местната власт. Местната власт разполага с реални лостове за насърчаване на микропредприятията на хората с увреждания чрез облекчаване на разрешителните и съгласувателни режими, които са въведени по места.

Мерки

- Анализ на действащите условия за реализиране на самостоятелна стопанска дейност от хора с трайни увреждания;
- Разработване на гъвкава система за стимулиране на предприемачеството;

- Създаване на по-добри условия за стартиране на самостоятелна стопанска дейност от хора с трайни увреждания;
- Създаване на условия за разширяване на стартиралата стопанска дейност.
- **Реализиране на проекти, програми и мерки по Националния план за действие по заетостта**

МЕРКИ

- Реализиране на Националната програма за заетост и обучение на хора с трайни увреждания.
- Реализиране на Националната програма „Асистенти на хора с увреждания“-
- Реализиране на Програмата „Кредит без лихва за хората с увреждания“-
- Реализиране на насърчителните мерки по Закона за насърчаване на заетостта.

3. Конвенция за правата на хората с увреждания на ООН

<https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=CONTENT&I=283>

Мисията на Конвенцията, е преди всичко да насърчава, защитава и гарантира пълноценното и равноправно упражняване на всички човешки права и основни свободи от страна на всички хора с увреждане и да подпомага за зачитането на човешкото им достойнство. Освен това Конвенцията цели една промяна в нагласите и подходите спрямо лицата с увреждания. Те не се разглеждат като “обект” на благотворителност, лечение и социална закрила, **а като субекти с права, които са способни за предявяване на тези права и вземане на решения за живота си, въз основа на своето свободно и осъзнато съгласие, както и да бъдат активни членове на обществото.** Конвенцията дава всеобщо признание на достойнството на хората с увреждания.

Трудностите на хората с увреждания всъщност са резултат от взаимодействието между едно затворено общество и отделните индивиди. Лице, което използва инвалидна количка, среща пречки при намирането на работа поради това, че градската среда не е достатъчно достъпна за него. По същия начин може да се разгледа и случаят, когато

даден човек не успява да изпълнява ежедневните си задачи, защото страда от остро късогледство, а не носи очила.

Конвенцията е оформена на базата на основните принципи и съответно кореспондиращите им права и задължения.

Основен принцип тук е **пълноценното и ефективно участие и включване в обществото на хората с увреждания**. Същевременно осигуряването на това включване е и сред най-важните задължения за държавите, страни по Конвенцията. Те са длъжни да предприемат всички законодателни, административни и други мерки, за да стане възможно прилагането на гарантираните права от Конвенцията (като например участие в политическия и културния живот, почивка, спорт и други);

Друг фундаментален принцип в сферата на човешките права, действащ с пълна сила и тук, е **забраната за дискриминация** (пряка и непряка). За осъществяването на този принцип на практика важни са разумните улеснения, направени в полза на лицата с увреждания. Разумни улеснения са всякакви необходими и подходящи модификации и приспособления, необременяващи излишно или непропорционално околните, когато такива са необходими за всеки конкретен случай, за да се осигури на даден индивид с увреждания пълноценно и равнопоставено с околните възползване от и упражняване на всички негови човешки права и основни свободи;

Не бива да се пропуска **и принципът на достъпност**. Той е средство за прилагане на всички останали принципи, залегнати в Конвенцията. На хората с увреждания трябва да бъде предоставен равен достъп до правосъдие, образование, здравеопазване, рехабилитация, самостоятелен живот и включване в общността, свобода на и изразяване и на мнение, свобода на достъпа до информация, работа и заетост, подходящ жизнен стандарт и социална закрила, участие в политическия и обществен живот, участие в културния живот, спорт, почивка и свободно време.

Въпреки че у нас съществува Закон за интеграция на хората с увреждания, Конвенцията има по-голяма тежест, тъй като е всепризнат международен акт.

4. План за действие на Република България за прилагане на Конвенцията за правата на хората с увреждания (2015–2020)

(<https://www.mlsp.government.bg/ckfinder/userfiles/files/dokumenti/drugi/Plan%20CRPD%202015%202020.pdf>)

4. Добри практики в областта на социалното предприемачество

4.1. Практики, проучени и предоставени от Social Enterprises UK³⁰ (www.socialenterprise.org.uk)

4.1.1. Добрата практика на Италия

В Италия се възприема идеята за създаване на по-благоприятна среда за формирането и развитието на консорциуми и мрежови организации, чрез положителни целенасочени политически и законодателни норми.

През последните 30 години, италианският нестопански сектор е развил силен предприемачески характер и значително е увеличил своя капацитет за заетост. По подобен начин, италианският случай се характеризира с развитието на множество модели, така че „социално предприятие“ в Италия е много разтеглива концепция, която е в непрекъснато развитие и обхваща редица организационни и правни форми.

Създадените социални кооперации си сътрудничат много тясно с местните власти и общностите, в които работят, като предлагат социални, здравни грижи и образователни услуги, както и възможности за работа и интеграция на хората в неравностойно положение (за разлика от предоставяне на потребителски насочени продукти, например). Същевременно италианското правителство е създадо конкретни ползи и за социалните кооперативни консорциуми. Някои от тях са: достъп до национално финансиране; данъчни облекчения и други субсидии, като принос към заплатите на служителите от някои групи в неравностойно положение.

В допълнение към това, са налице други, по-неочаквани предимства. Едно от тях например е подобрената способност на консорциумите за достъп до европейско финансиране, особено от Европейския социален фонд, благодарение на споделянето на административните задължения и експертиза, за да се допълват при управлението на сложния процес на проектно финансиране.

---

³⁰ Добри европейски практики в областта на социалното предприемачество и работата в мрежа; Проект „Създаване на мрежа на социални предприятия за прилагане на иновативни маркетингови стратегии“, ОП „Развитие на човешките ресурси“

4.1.2. Добрата практика на Обединеното кралство

(www.bigpotential.org.uk/resource/social-investment-guide)

Най-честият проблем, който социалните предприятия срещат в Обединеното кралство, е достъпът до финансиране. Постоянно социални предприятия съобщават, че основната бариера за техните усилия да пробият, да постигнат устойчивост и да развият нови пазари, произтича от невъзможността за лесен достъп до капитал, сравнено с обикновени предприятия.

Съществува и политическа страна на въпроса, тъй като държавното управление е действало бавно с актуализацията на финансовите регулации и свързаните стимули за социални инвестиции, имайки предвид променящия се пазар. Промяната на финансовата политика и политиката за стимулиране на социални инвестиции е довела до забележителна промяна в мащаба и развитието на пазара на социалните инвестиции и социалния сектор.

В тази връзка е взето решение за развитие на една силна алтернатива на традиционните инвестиционни пазари, чрез подкрепа за социални/ въздействащи инвестиции чрез създаване на централен фонд, данъчни облекчения и други стимули.

Държавното подпомагане на социалните инвестиции намира израз в следните направления:

Голям обществен капитал

Голям обществен капитал (BSC) е открит през април 2012 г. от коалиционно правителство на Великобритания с €400 милиона непотърсени активи и €200 милиона собствен капитал от Merlin Banks. Тази търговска институция е първа по рода си в света и е създадена да развива и оформя устойчив пазар на социални инвестиции в Обединеното кралство. Ролята на BSC като търговски финансист е да привлече още милиони инвестиции в социалния сектор - повече, отколкото би могъл да финансира сам.

Данъчни облекчения за социални инвеститори

Данъчни облекчения за социалните инвеститори е нова форма на данъчно облекчение, осигурено от правителството, което ще е достъпно за хората, които правят квалифицирани инвестиции в определени специфични видове социални предприятия.

Фонд за инвестиции и договорна готовност

Фондът за инвестиции и договорна готовност (ICRF) е тригодишен €10 милионен фонд. Той стартира през 2012 г. и е създаден от Офиса за гражданско общество, който има за

цел да гарантира, че социалните предприятия имат капацитет да осигурят нови форми на инвестиции и да се конкурират за обществени поръчки и услуги. Той предоставя безвъзмездна помощ за социални предприятия, които имат потенциал за висок растеж и имат положително социално въздействие. Фондът подкрепя привличането на нови инвестиции и/или изпълнение на конкретни договори.

Други примери за добри практики във Великобритания са: The Big Issue и Care and Share Associates (CASA). Първото представлява издаване на седмично списание за развлечения и актуални събития с целева група – бездомни хора (www.bigissue.com; www.bigissue.org.uk; www.street-papers.org). Второто социално предприятие, CASA, предоставя услуги за възрастни и хора с увреждания, които живеят в собствените си домове (www.casaltd.com).

4.1.3. Добрата практика на Белгия

Въпреки че социалните предприятия в Белгия предлагат иновативни и творчески продукти и радикални алтернативи за изхабените бизнес модели, все още има недостиг на търсенето на пазара, който да подкрепи дългосрочния растеж на сектора. Тъй като идеята за социално предприятие все още не е достигнала масовото съзнание, потребителите не са наясно със социалния аспект на тяхното потребление и не са толкова постоянни в харченето на достатъчно пари сред социалния сектор.

Една от пречките пред постигането на тази цел, е липсата на информираност за това какво означава на практика „да купуваш социално“ и след като рамката на обществените поръчки е направена, как да открият добри доставчици на социални продукти.

Ръководство за обществени органи и организации, които искат да купуват социално, предлага практически насоки как да бъдат включени социални критерии в договорите, както и указател на социалните предприятия в редица подсектори и отрасли.

Отговорността за социалното предприемачество и предприятия в Белгия е разделена между регионални и национални органи.

Общата политика в областта на социалната икономика до голяма степен зависи от регионалните органи - Фландрия, Валония и Брюксел-Столичен регион. Налице са съществени различия между трите области по отношение на законодателството, развитието и състоянието на сектора.

- Субсидии и финансиране се предоставят в съответствие с националното законодателство. Така секторът е силно повлиян от национално определена политика, като социалното осигуряване и данъчното облагане.

Въз основа на получените резултати е публикувано Ръководство за социалните обществени поръчки в Белгия, отпечатано като книга от 107 страници през 2013 г. www.miiis.be/sites/default/files/doc/fr_web.pdf и публикувано в уеб портал през 2014 г. www.guidedesachatsdurables.be/fr/aspects-sociaux.

Ръководството се фокусира върху съществуващите правни инструменти, които позволяват на публичните органи и Публичните предприятия да използват социална заетост, социална интеграция и приобщаване като критерии за възлагане на обществени поръчки, като се базира на европейското законодателство.

Освен това, през 2000 г. фламандското правителство стартира инициатива за създаване, разпознаване и субсидиране на Старт центрове или Регионални инкубационни центрове. Целта на тези Старт центрове е да се стимулират бизнес инициативи в рамките на социалната икономика. Това означава да се помогне на бъдещите социални предприемачи за формиране и изпълнение на бизнес идеи, да ги насърчат да наемат хора в неравностойно положение и да ги насочат в прилагането на принципите на устойчивото предприемачество.

Целевата група на Старт центровете са предприемачи и бъдещи предприемачи в социалната икономика във Фландрия (www.vlaanderen.be/werk).

4.2. Практики, проучени от Сдружение на Югозападните общини, България (www.aswm.net)

4.2.1. Добрата практика на Полша

В Полша е приет закон за социалните кооперации на 27 април 2006 г. Той определя законовата рамка на инициативите за социална заетост, като се фокусира върху активиране и включване на маргинализирани обществени групи. Законът определя принципите, които засягат създаването и управлението на социален кооператив (www.actus.free.ngo.pl; www.ekonomiaspoleczna.pl).

4.2.2. Добрата практика на Португалия

В Португалия се приемат споразумения за сътрудничество между публичната система за социално осигуряване и IPSS (частни институции за социална солидарност), които са насочени към осигуряване на основна социална подкрепа за определени групи от населението (деца и младежи, възрастни, хора с увреждания, социално слаби семейства и общности).

Тези споразумения отчитат важното място на частния сектор за социална солидарност в предоставянето на услуги за подпомагане, които всъщност са основно отговорност на държавата.

Министерството на труда и социалната сигурност влиза в споразумения с частния сектор, с цел предоставяне на безвъзмездна финансова помощ, както и техническа и друга материална подкрепа, така, че частните предприятия да разширят своята област на интервенция и да подобрят услугите си по начин, който максимално да задоволява социалните нужди на населението (www.seg-social.pt).

4.2.3. Добрата практика на Словакия

Преотстъпването на подоходното облагане в Словакия представлява мярка за подпомагане на организациите с нестопанска цел, основани на индивидуалните решения на данъкоплатците, включително физически и юридически лица.

Има две основни причини за въвеждането на тази мярка. НПО се създават и развиват в по-голям мащаб от началото на 90-те години, за да допълнят някои държавни функции и допринасят за развитието на гражданското общество. При създаването си и в началото на своето функциониране, те са били масово подкрепяни от чуждестранни донори. През втората половина на 90-те години тази подкрепа се преустановява (www.finance.gov.sk; www.razhodni.sk).

4.2.4. Добрата практика на Франция

Дотираните работни места е мярка, която е част от Национална програма за социално сближаване. Тя има за цел да се улесни интеграцията на пазара на труда на хора, които срещат специфични социални и професионални трудности, като им предлага работно място, както и действия, които им позволяват да определят и изпълнят техния професионален проект.

Работодателите трябва да принадлежат към нестопанския сектор, т.е. да са асоциации, предприятия, местни власти, частни и публично-частни организации, които отговарят за извършване на обществена услуга (www.travail.gouv.fr/informations-pratiques/fiches-pratiques/contrats-travail/contrat-accompagnement-dansemploi-995.html).

4.2.5. Добрата практика на Австрия

Магистърските програми по социално управление в Австрия са академична квалификационна мярка за социални работници, която се отразява върху знанията и уменията, необходими за изпълнение на дейностите по управление в социални организации. Тези магистърски програми се опитват да отговорят на изискванията на активните социални работници по отношение на академичната сертификация, както и да отговорят на променящите се нужди за квалифициран персонал в социалните организации в количествено и качествено отношение (www.fh-campuswien.ac.at).

4.2.6. Добрата практика на Унгария

През юли 2003 г. в Унгария започва да действа Работилницата по гражданска трудова заетост (РГТЗ). Тя е успешен модел за сътрудничество, насочен към установяване на рамка за граждански диалог в сектора и разширяване и обогатяване нивото на комуникация. Нейната дейност се управлява от председател, който е избран от организациите-членки. Тя е отворена за всяка асоциация, която отговаря на следните критерии: организация с нестопанска цел, насочена към повишаване на заетостта, според документите на основаването си; има дейности в областта на професионалното обучение или алтернативна услуга на пазара на труда; регистрирана е в Националния граждански фонд; предметът ѝ на дейност е одобрен като национален (www.foglalkoztatás.net).

4.3. Добри практики в областта на социалното предприемачество в България

*Европейски панаир на предприятия и кооперации от социална икономика
(В рамките на Международен панаир Пловдив)*

(<http://www.fair.bg/NR/exeres/4920D401-3672-4E56-BA07-B07DD3DF9964.htm>)

Европейският панаир на социалните предприятия е единственият по рода си форум в Европа, като той е част от Европейския форум за социално предприемачество. В него участват фирми, организации и институции, които представят дейностите на свои членове – хора с увреждания като национални организации на и за хора с увреждания, социални предприятия и кооперации, сдружения на хора с увреждания, структури за социални услуги. На панаира също така се представят мерки за насърчаване на социалната икономика и се обсъждат редица възможности за партньорство в рамките на ЕС. Към проявата има нарастващ интерес на все повече различни бизнес партньори и публични актьори.

Европейският панаир на социалните предприятия се организира от Европейската комисия, Европейската конфедерация на производствените кооперации и социалните предприятия (CECOP), Министерството на труда и социалната политика и Агенцията за хората с увреждания, а официален и най-голям партньор е Международен панаир Пловдив. В рамките на проведения Европейски панаир на предприятията и кооперациите от социалната икономика има регистрирани над 100 изложители от 16 европейски държави. Сред съпътстващите събития на панаира са международна конференция, кръгла маса, ревюта на нови колекции дрехи. Основните браншове в Европейският панаир на предприятията и кооперациите от социалната икономика са шивашки предприятия, предприятия за производство на изделия от дърво, предприятия за производство на изделия от пластмаса, както и различни продукти, произвеждани от хора със слухови и говорни проблеми, сред които и някои продукти от селското стопанство. Основната цел на Европейския панаир на предприятията и кооперациите от социална икономика е да популяризира чрез международен форум активна обществена позиция на членовете на специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания, постиженията им в трудовата реализация, в процеса на интеграция в социалния и обществен живот в България и в Европа.

4.3.1. Социално предприятие „Работилница на мечтите“
(<https://www.veliko-tarnovo.bg/media/filer/2012/08/10/t2-2.pdf>)

Място: с. Церова кория, Пчелище, Защитеното жилище в Дебелец и Дома за възрастни, гр. Велико Търново, обл. Велико Търново

Социалното предприятие “Работилница на мечтите“ възниква вследствие на установената необходимост на лицата, изведени от специализираните институции и настанени в Защитени жилища, да участват чрез подходящи форми за трудотерапия в различни форми на социална интеграция и придобият професионална реализация.

Инициативата първоначално се реализира като проект, финансиран по ОПРЧР в програмен период 2007-2013 г. , но неговото функциониране продължава и днес. Допълнително, предвид основния мотив – обособяване на защитени работни места - социалното предприятие успява да изгради капацитет за иновативна форма на социална услуга за подобряване адаптивността и достъпа до пазара на труда чрез собствен Център за социално консултиране, през 2011 предприятието е признато за национална социална иновация.

4.4. Реализирани проекти за заетост и подкрепа за социалното включване на уязвими групи чрез създаване на подходящи условия за професионална интеграция в сферата на социалната икономика и селското стопанство в обхвата на Трансграничен регион БЪЛГАРИЯ - Гърция (Българска част)

4.4.1. Пример 1 - Създаване на социално предприятие за кулинарен туризъм, с цел осигуряване на топла храна за хора с увреждания и социално слаби в с. Яворница и подпомагане придобиването на степен на професионална квалификация или придобиване на квалификация по част от професия на младежи, напускащи социалните домове

Място: с.Яворница , общ. Петрич, обл. Благоевград

Пример №1 представя добра социална инициатива, която е новосъздадено социално предприятие за кулинарен туризъм и което използва базата и кулинарната история на къща за гости "Орхидея" в с.Яворница , общ. Петрич. За професията "готвач"

и "Сервитьор- барман" се обучават лица, които придобиват познания по готварство, като едновременно с това се обясгат и с дейности от сферата на местното селско стопанство. Готварството и предлагането на храна е в добрите традиции, съчетаващи най-добрите ястия от три ентоса на територията на с. Яворница- българи, турци и роми. Организират се събитията "Да готвим заедно", на които освен назначените лица, в приготвянето на храните вземат участие и лица от социалните домове на територията на община Петрич. В партньорство с общината се обособява място за продажба като има възможността посетителите да опитат от вкуса на миналото, съчетан с вкусовете на нашето съвремие. 30% от печалбата на предприятието е за осигуряване на безплатна храна за 25 лица - хора с увреждания и социално слаби в с. Яворница. 20% от реализираната печалба се използва за придобиване на професионална квалификация или на част от професия, а обучаемите са младежи, напускащи социалните домове. Включените лица в неравностойно положение и други социално изключени лица са разпределени в две групи с цел психологическо подпомагане и мотивиране. За всяко лице се изготвя индивидуален план за работа, съобразно потребностите, възможностите и особеностите му, допълнително съобразени с потребностите на лицето от конкретни дейности за подкрепа. Акцентира се върху възможността за развитие, а не върху съществуващите дефицити. Планирани са краткосрочни и дългосрочни цели, в зависимост от възможностите на лицето, за развитие на потенциала (здравен, социален, емоционален, интелектуален). За създаването на **социално предприятие за кулинарен туризъм** се използва базата и кулинарната история на къща за гости "Орхидея" в с.Яворница, общ. Петрич. Комплекс "ОрхИдея" се намира в подножието на "Беласица" - непозната, привлекателна, разположена в три държави България, Гърция, Македония. Дестинацията е дестинация за четирите сезона и предлага възможности за туризъм за всяко поколение.

4.4.2. Пример 2 - Осигуряване на нови и ефективни работни места в "Екита" ООД

Място: гр. Петрич, общ. Петрич, обл. Благоевград

Пример №2 представя добра инициатива в сферата на социално предприемачество се реализира във фирма "Екита" ООД и осигурява условия за

устойчива заетост, чрез обучение и професионална реализация на безработни/неактивни лица и/или младежи до 29 години в региона на град Петрич". На неактивните лица се предоставя заетост в длъжности като машинни оператори, като една част от тях е свързана със селското стопанство, по-конкретно чрез обучение в обслужването на товарни автомобили и трактори строителни машини. Тъй като предмета на дейност на фирмата попада в сектор, който е малко привлекателен за търсещите и безработни лица и особено за младежите, "ЕКИТА" ООД предоставя шанс за социално включване на максимално голям брой желаещи. Новите работни места са съобразени с нуждата и фирмената стратегия на "ЕКИТА" ООД от една страна, както и с нуждите на целевата група от друга. Стремешът на фирмата да разшири дейността си, увеличи клиентската мрежа, износа и производствения капацитет определя необходимостта от увеличаване на броя на новия персонал, в това число на неактивни лица. Друга причина за наемането на нови служители е фирмата да осигури заетост на безработни лица (от рискови групи), като проява на социална отговорност на фирмата и стремежа към спомагане за намаляване на безработицата сред рискови групи в региона на Петрич. Добрата практика се реализира благодарение на финансовата подкрепа на Оперативна програма „Човешки ресурси“. Фирма "ЕКИТА" ООД инвестира време и ресурси в наемането на неопитни, неквалифицирани, не доказали се професионално лица, им помага да се реализират професионално в дългосрочен план.

4.4.3. Пример 3 – „Човекът си тежи на мястото“ – нови възможности за заетост в района на гр. Кресна

Място: гр. Кресна, общ. Кресна, обл. Благоевград

Пример №3 за добра социална инициатива се открива във фирма „Раймар“ ЕООД, чиято основна дейност е производство на градински изделия и облицовки от естествен камък. Семейното предприятие години наред осигурява работа района на гр. Кресна като прилага подход на ангажираност и подкрепа в трудовите взаимоотношения и социално включване. Добрата практика е със мото „Човекът си тежи на място“ и има за цел да осигури заетост и подкрепа чрез социално включване на уязвими групи от област Благоевград. В рамките на инициативата фирмата разкрие нови работни позиции,

с фокус върху необходимостта от производствени кадри. Според утвърдения от управата на дружеството профил на целевите групи, възможност за реализация се предоставя на безработни и неактивни лица в категория младежи до 29 г., възрастни над 54 г., лица с по-ниско от средното образование и трайно безработни или неактивни лица. Те се ангажирани в производство на градинско обзавеждане, обработка на скално-облицовъчни материали. Добрата социална инициатива комбинира разкриването на работни места в производствения цех и сферата на спомагателните дейности за селското стопанство в град Кресна. Изпълнението на дейностите съответства на посочените в текста на ОПРЧР насоки за въздействие (стълбове) по отношение на заетостта, намаляване на бедността, мерки социалното включване.

4.4.4. Пример 4 - Нова работа в Агрокристал ООД

Място: гр. Благоевград, обл. Благоевград

Дейността на Фирма Агрокристал ООД (<http://agrocrystal.bg/index.html>) е в сферата на продажбите на торове за селското стопанство в областта на основните полски култури, така и към зеленчукопроизводството, овощарството, лозя и други култури. Фирмата има представителства както на българския пазар, така и в Македония и Гърция. Чрез инициирани действия по проект „Нова работа в Агрокристал ООД“ фирмата допълнително насочва своите усилия към социалната интеграция на неактивни лица (<http://www.e-79.com/news-110320.html>). Проектът е добър пример за подобряване достъпа до заетост и качеството на работните места, чиято дейност се осъществява с финансовата подкрепа на Европейския социален фонд чрез Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ през 2015 г.

4.4.5. Пример 5 – „Социалното предприемачество – социална и професионална интеграция на лица от уязвимите групи в община Кирково"

Място: общ. Кирково, обл. Кърджали

Дейностите на социалния проект от Пример №5 са свързани със създаването на Общинското социално предприятие в община Кирково, обл. Кърджали, което има изразен социален ефект спрямо лица от уязвими социални групи (https://www.kirkovo.bg/docs/proekti/Info_za_izpalnenieto_na_project_Socialno_predpriemachestvo.pdf).

Дейностите, чрез които се осъществява социалната подкрепа са свързани със озеленяване, благоустройство и предоставяне на социални услуги. Наред с основния акцент, който комбинира социалните услуги със дейности в селското стопанство, се постига и мотивация на лица в неравностойно положение. Добра възможност за социално включване е професионално обучение по професия „Работник в озеленяването“, специалност „Озеленяване и цветарство“. Преимущество на социалната инициатива е подобряването на знанията и уменията с цел минимизиране на трайната неактивност на лицата в неравностойно положение. Гарант за социалния успех на инициативата в сферата на социалното предприемачество е очакваната успешна реализация на съответните лица на пазара на труда, тяхното задържане и най-вече повишаване на техните възможности за професионално развитие. Основен приносен момент на социалното предприятие е постигане на конкретни действия по подобряване достъпа до заетост и преодоляване на бедността и социалното изключване чрез осигуряване на заетост в конкретния проект.

4.4.6. Пример 6 – „Социално предприемачество без граници на територията на община Белица"

Място: гр. Белица, общ. Белица, обл. Благоевград

Пример №6 касае дейности по проект „Социално предприемачество без граници на територията на община Белица“, който успешно комбинира социална и професионална интеграция на лица от уязвимите групи, чрез насърчаване на социалното предприемачество (<https://obshtinabelitsa.com/novini/nov-odobren-za-finansirane-proekt>). Основният приносен аспект на инициативата се открива на фона на добавената стойност за обществото чрез преодоляване на последиците от социално изключване и

бедността на лицата в неравностойно положение. Освен обучения дейностите по проекта залагат на реализиране на професионално обучение на неактивните лица по професия „Работник в озеленяването“, специалност „Озеленяване и цветарство“ за придобиване на първа степен на професионална квалификация. Друга основна дейност е организиране и провеждане на тренинг-обучения фокусирани върху развитието на социалните компетенции с тройна цел: мотивиране амбицията за независимост, себеутвърждаване и професионално израстване на най-уязвимата част от обществото, а именно хората със специални потребности.

4.4.7. Пример 7 „Създаване на социално предприятие в град Златоград“ (област Смолян, Община Златоградград)

Място: гр. Златоград, общ. Смолян, обл. Смолян

Чрез социалната инициатива „Създаване на социално предприятие в град Златоград“ се осигурява социално включване на уязвими групи, като целта е дейностите да продължат да съществуват устойчиво след края на проекта. Социалното предприятие функционира като социално предприятие чрез финансиране по едноименен проект: (<http://www.smolyaninfo.com/2018/08/01/s-zdavat-sotsialno-predpriyatie-v-zlatograd-2/>).

Инициирането на социално предприятие се обуславя от високата безработица в община Златоград и наличието на социален проблем, свързан с големия брой уязвими групи без доходи, в риск от социална изолация и бедност. Първата сфера на дейностите на социалното предприятие са в сферата на услугите, а именно чрез обособяване на единицата "обществена пералня с химическо чистене", а втората сфера на интервенция е в областта "благоустрояване, озеленяване и почистване на зелени площи". Целева група на инициативата са лица в неравностойно положение, в т.ч. безработни лица с трайни увреждания; трайно безработни лица, безработни лица с основно образование и без професионална квалификация, безработни самотни родители (осиновители) и/или майки (осиновителки) с деца до 5-годишна възраст. Дейностите, реализирани чрез социалното предприятие, са изцяло в полза на хората в неравностойно положение, като чрез двуполусния модел (с по-лека и по-тежка физическа работа) се гарантира спазване на хоризонталните принципи за преодоляване на дискриминацията. от целевите група да получат заетост, както и нужната психологическа подкрепа и мотивация.

5. Примерен бизнес модел за социално предприемачество на хора с увреждания, свързани със селско стопанство

5.1. Въведение

1. Теоретична обосновка

Разработеният *„Бизнес модела за социално предприемачество на хора с увреждания, свързани със селско стопанство„* е конструиран на общоизвестни в икономическото познание теории, даващи рамките и обясняващи структурните зависимости и закономерности при формирането на сложни социални модели от такъв мащаб.

Този бекграунд дава възможност за транслиране в бъдещи процеси на достижения на съществуващото към настоящия момент теоретично познание и теоретичната мисъл в областта на веригите за създаване на стойност и планираното поведение както и проверка на тяхната адекватност и валидност в условията на уникално проявление и характер. Тази проверка се налага и е предизвикана за да отговори на крещящи проблеми на хората с ограничени възможности да се придвижват, трудят и с адекватен социален живот в настоящето, които търсят своето решение в бъдеще време поради високата социална цена, която обществото трябва да заплати ако не направи достатъчно инвестиции и няма ясна стратегия за разрешаване на актуални проблеми на съвременното развитие на региони с преобладаващо развитие на селското стопанство.

Основният изследователски въпрос, а оттам и основните задачи, които трябва да се разрешат с разработеният бизнес модел, това е : постигане на оптимално включване на основни факторни условия като човешки капитал, природни условия, усилията на публични институции, неправителствени организации за социално включване на социална група от хора, които имат индивидуално-идентифицирани възможности и сложни за удовлетворяване потребности в резултат на трайни изменения в здравен, психологически и социално-икономически статус.

Проактивното поведение на участниците в целевата група като част от процес за въвеждане в действие на иновативни технологии и социално-икономическа среда за въздействие. Възприемането им като част от етнографските, социални и културни процеси те се съчетават с действията, познанията и уменията на останалите социални

партньори има за цел да идентифицира сложността на промените и процесите, на необходимата култура на поведение за осъществяване на активното въздействие и отчитане на влиянието на технологичната промяна, т.нар. „технологичен детерминизъм“.

Социалните и технологични адаптивни процеси, които съпътстват въвеждането на технологиите представляват не само важен елемент на социално-технологичната промяна. Тази промяна би намерила своето пълно проявление само ако се отчетат и ефектите от тяхното въвеждане и активно приложение. Поради тези причини изследването на промяната не трябва да се концентрира само на нивото на участниците в целевата група, но и ежедневието, опитът и разбиранията на хората са поставени в контекста на ясно проявени, по-широки културни и обществени нива и връзки.

1. Теорията за интеграция на информацията, разработена от Norman Anderson (1968)³¹, в която той изследва и «моделира процесът на интегрирането от човека на информация от множество източници за да направи цялостна преценка. Теорията предлага три функции. Функцията за оценяване $V(S)$ е емпирично получено картографиране на стимули в интервална скала. Тя е уникална до интервална трансформация ($y = ax + b$). Интеграционната функция $r = I\{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ е алгебрична функция, съчетаваща субективните стойности на информацията. "Когнитивна алгебра" се отнася до класа на функциите, които се използват за моделиране на интеграционния процес. Те могат да бъдат добавяне, осредняване, претеглено осредняване, умножаване и т.н. Функцията за производство на отговор $R = M(r)$ е процесът, чрез който вътрешното впечатление се превръща в явен отговор».

Теорията за интеграция на информацията се различава от другите теории, тъй като тя не е издигната на принципа на последователност като баланс или съгласуваност, а по-скоро разчита на алгебрични модели. Теорията се нарича функционално измерване, тъй като тя може да осигури валидирани стойности на мащаба на стимулите.

³¹ Anderson, N. H. A Simple Model for Information Integration. In R.P. Abelson, E. Aronson, W.J. McGuire, T.M. Newcomb, M.J. Rosenberg, & P.H. Tannenbaum (Eds.), *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook*. Chicago: Rand McNally, 1968

2. Теория на планираното поведение - Theory of Planned behavior

Теорията за планираното поведение е разработена от Martin Fishbein and Icek Ajzen (1977)³² като подобрение спрямо теорията за информационната интеграция (Ajzen & Fishbein, (1980)³³ ; Fishbein and Ajzen, (1975)³⁴. Има две важни промени. Първо, обосноваването на действията добавя още един елемент в процеса на убеждаване, поведенческо намерение. Вместо да се опитват да прогнозира нагласи, както и теорията за информационната интеграция (и няколко други), обосноваването на действието е изрично загрижено за поведението. Тази теория обаче признава, че има ситуации (или фактори), които ограничават влиянието на отношението върху поведението. Например, ако нашето отношение ни кара да искаме да излезем на среща, но нямаме пари, липсата на пари ще попречи на нашето отношение да ни накара да отидем на среща. Ето защо, "Разумно действие" прогнозира поведение на поведение, компромис между спазването на прогнозите за нагласите и действителното прогнозиране на поведението. Тъй като разделя поведението на поведение от поведение, Разумното действие обсъжда и факторите, които ограничават влиянието на нагласите (или поведението) върху поведението

Относително малко се знае за интегрирането на настроеността на хората, свързани с страха, и техните очаквания за стресови събития. Това изследване използва теорията за интеграция на информацията изучава как се интегрират чувствителността на тревожността и събитията, за да се определи тяхната социална тревожност. Авторите на теорията са провели три проучвания - две с университетски студенти и едно с клинични пациенти с тревожност, в които участниците получиха множество сценарии на социално смущаващо събитие, всяка от които представлява различна вероятност за събитие, от която произтичат субективните очаквания. Независимите променливи включват чувствителност към тревожност (ниска, умерена, висока) и очаквана честота на събитията (ниска, средна, висока, без вероятностна информация). Участниците бяха помолени да посочат тревожността си (зависима мярка) във всяко очаквано състояние в този 3×4 смесен, квази-експериментален дизайн. Резултатите от всичките три

³² M. Fishbein, I. Ajzen Belief. (1977) Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research. Philosophy and Rhetoric 10 (2):130-132 (1977)

³³ Ajzen, I., Fishbein, M. (1980). Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

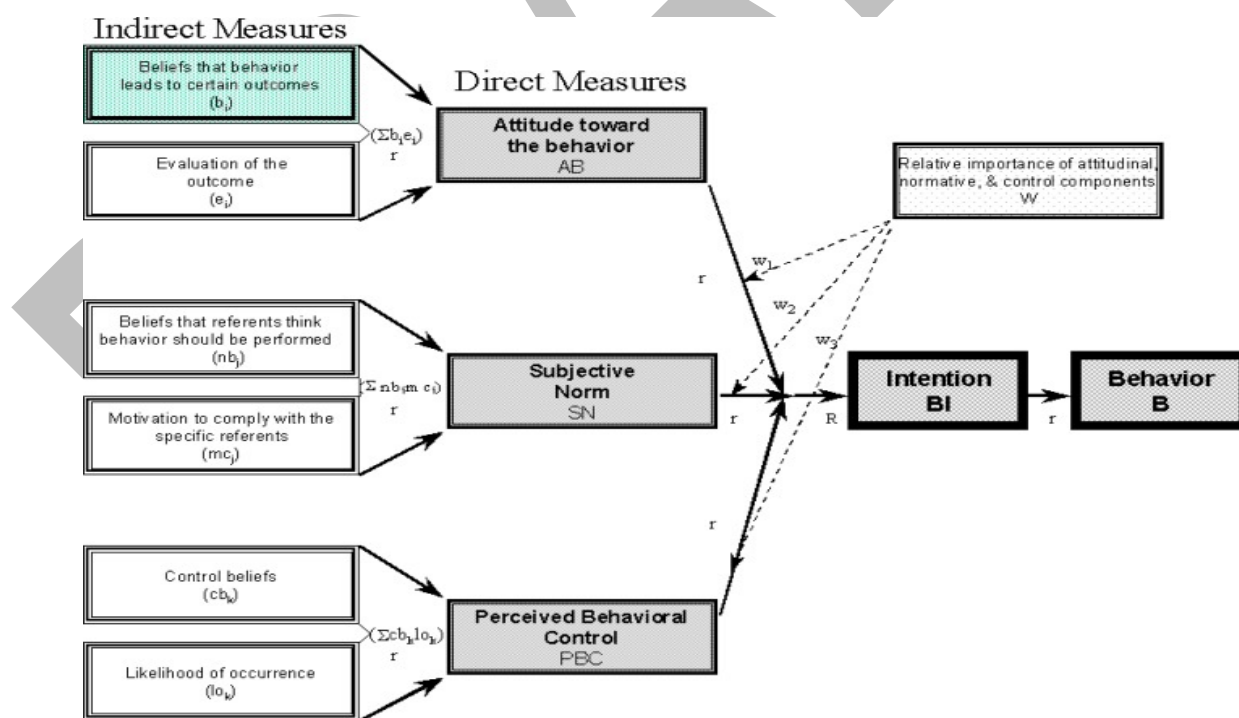
³⁴ Fishbein, M., Ajzen, I. (1975).. Belief, attitude, intention, and behavior. Reading, MA: Addison-Wesley.

проучвания показват, че чувствителността към тревожност и очакваната честота на събитията са интегрирани допълнително, за да предизвикат социална тревожност. Допълнителните резултати и техните последици за лечението на разстройства, свързани с тревожност, също се обсъждат.

Според Ajzen, който добавя концепцията за самоефективност, ние можем да действаме ефективно и упражняваме известен контрол върху събитията, които влияят върху нашия живот, т.е. установява връзката с «Теорията на разумното действие». Тази теория подчертава ролята на възприемания поведенчески контрол като влияние върху поведенческите намерения и действителното поведение. Авторът твърди, че контролните вярвания са важни детерминанти на възприемането на поведенческия контрол и са изключително важни за разбирането на мотивацията - доверието (или липсата) на способността им да следват необходимото поведение може да бъде критичен фактор за това дали те решат да адаптират поведението и да приемат дали са успешни в изпълнението си. Ако един индивид например смята, че не можете да откаже тютюпушенето, вероятно никога няма да опита да го направи.

Фигура № 1- Връзки между променливите в теорията на планираното поведение

Източник: R. R. Paterson (2001). "Using the Theory of Planned Behavior as a Framework for the Evaluation of a Professional Development Workshop". *Journal of Microbiology & Biology Education*.

3. Теория на Потър за веригите за създаване на стойност - Porter's Value Chain Theory

Основната организационна теория, на която се основава нашият бизнес модел, е „Теорията за веригите за създаване на стойност с автор Майкъл Портър.

Идеята за веригата за създаване на стойност се основава на производствения анализ върху икономическите агенти, идеята да се види една производствена или за услуги организация функционира като система, съставена от подсистеми, всяка от които има входове, процеси на трансформация и резултати. Вложенията, процесите на преобразуване и крайните продукти или услуги включват придобиването и потреблението на ресурси – финансов ресурс, разходи за труд, материали, оборудване, сгради, земя, администрация и управление. От това как се извършват дейностите по веригата за създаване на стойността, зависи делът на разходите и оказва пряко влияние върху печалбите.

Активно функциониращите организации участват в стотици, дори хиляди дейности в процеса на преобразуване на входящите ресурси в продукти. Тези дейности могат да бъдат класифицирани като основни или помощни дейности, които всички предприятия трябва да предприемат под някаква форма.

Според теорията на Майкъл Портър (1985)³⁵ основните дейности са:

- Входяща логистика - включва връзки с доставчици и всички дейности, необходими за получаване, съхраняване и разпространение на материали;
- Операции - всички дейности, необходими за трансформиране на суровините в продукти (услуги и продукти);
- Изходяща логистика - включва всички дейности, необходими за събиране, съхраняване и разпространение на продукцията.
- Маркетинг и продажби - дейностите за информиране на купувачите за продукти и услуги, внушаващи на купувачите необходимостта да ги закупят и/или улесняват закупуването им.

---

³⁵ Porter, Michael E., "Competitive Advantage". (1985), Ch. 1, pp 11-15. The Free Press. New York.

- Услуга - включва всички дейности, необходими за запазване на продукта или услугата за нейната ефективна експлоатация за купувача, след като бъдат продадени и доставени.

Спомагателни или опосредстващи основните дейности на фирмите са:

- Доставки - придобиването на ресурси или активи за производствените потребности на фирмата.

- Управление на човешките ресурси - се състои от всички дейности, свързани с проучването, набирането, назначаването, обучението, развитието, компенсирането и (ако е необходимо) освобождаването на персонала.

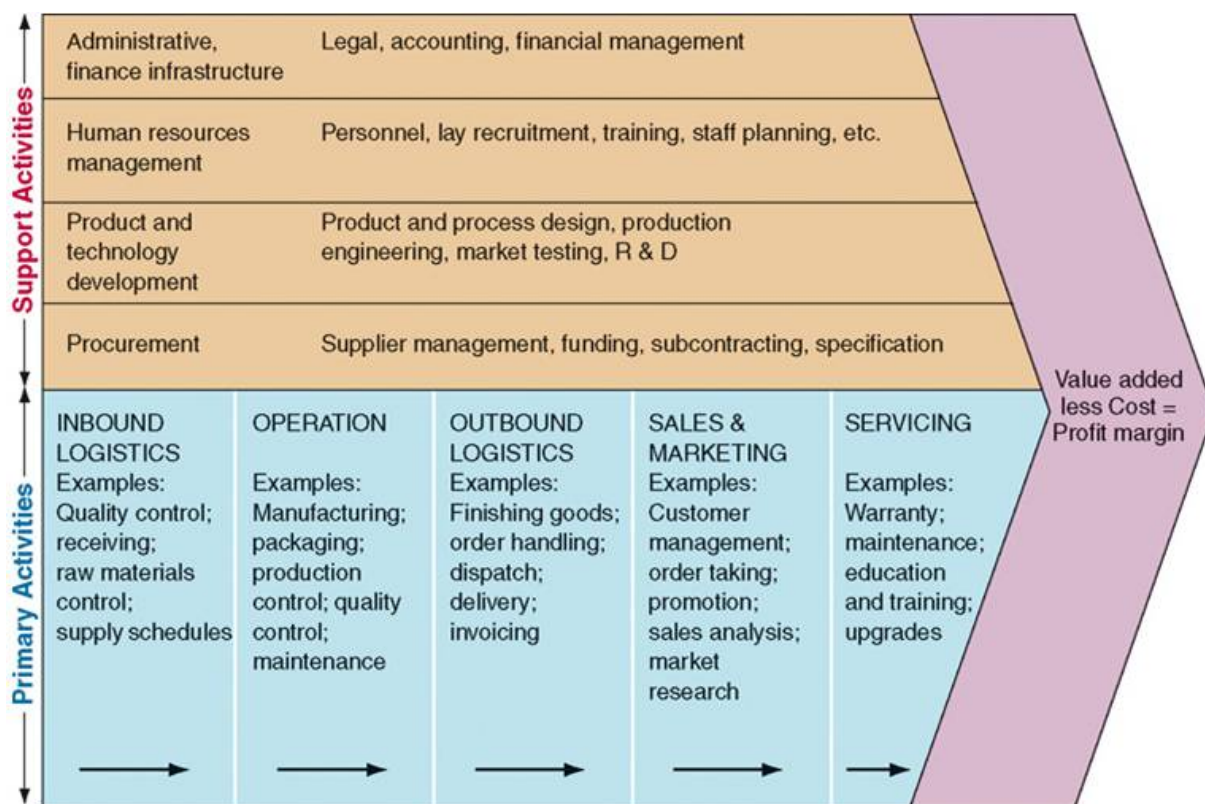
- Технологично развитие - се отнася до оборудването с хардуер, софтуер, процедурите и изграждането на техническите познания, които са необходими за преобразуването на входящите във фирмите продукти.

- Административна инфраструктура - обслужва нуждите на компанията и обединява различните ѝ части, тя се състои от функции или отдели като счетоводство, правни, финансови, планиране, комуникации и сигурност, осигуряване на качеството и общо управление.

- Управление на човешките ресурси: състои се от всички дейности, свързани с набирането, назначаването, обучението, развитието, компенсирането и (ако е необходимо) освобождаването или освобождаването на персонала.

- Обществени поръчки: придобиването на стоки, услуги или произведения от външен външен източник с основен принцип търговото начало.

Фигура № 2

Източник: <http://logisticsglobal.blogspot.com/>

4. Клъстерна теория - Cluster Theory

През последните две десетилетия клъстерите като форма на икономически образования получиха значителна популярност. Европейската комисия е оценила тяхното предимство като конкурентна структура и периодично промоцира програма за финансиране на клъстерни образования в приоритетни отрасли. Поради това през последните десетилетия се засилва интересът към ролята на клъстерите обединения и тяхното местоположението в глобалната икономика. Икономистите са съгласни, че клъстеризирането и концентрирането на индустрии в специфичните географски райони е ключов двигател на регионалното и националното благоденствие. Потенциалът ролята на правителствата за улесняване на този процес е била обект на засилен интерес към тях последните години. Това обещаващо развитие води до високи икономически разходи на властите постигане на устойчив икономически растеж и независимост дори в днешния глобализиран свят с повишена факторна мобилност като човешки капитал, физически капитал и информация. То се оказва, че е по-важно от всякога да се намира в силно развит

кълстер. Правителствата и фирмите се опитват да координират усилията си в кълстерни инициативи за разработване на конкурентно предимство на световния пазар. Нациите и регионите се концентрират върху развитието високо специализирани умения и знания, за да се създаде трайно конкурентно предимство за икономиката. Като реакция на продължаващия процес на глобализация фирмите са принудени да намерят място в добре развитите кълстери, за да повишат своята иновация и производителност.

Достатъчно обяснение на феномена на фона на процесите на обединяване може да се намери на база проучване на четирите най-често масово анализирани концепции за кълстерната теория на Porter (1998)³⁶, Sölvell et al. (2003)³⁷, Weber (1929)³⁸ и Krugman (1991)³⁹. Последователен в своето определение за кълстер, който е *"географски близка група взаимосвързани дружества и свързаните институции в определена област, свързани помежду си и допълващи се "*. Това е само силно синтезираната версия на определението. Какъв е кълстерът и как функционира той може да бъде обобщени в следните две точки:

- а) елементи които съставляват кълстер;
- б) взаимосвързаност за производството, растежа, иновациите и конкурентоспособността.

Според автора на теорията в кълстерната структура може да се включат още доставчици на специализирани вложения, доставчици на специализирани инфраструктура, клиенти, фирми в България промишлености, свързани с умения, технологии или общи входове. И накрая, много кълстери включват правителствени и други институции - като университетите, агенции за създаване на стандарти, мозъчни тръстове, професионални доставчици на обучение и търговски асоциации, които предоставят специализирано обучение, образование, информация, научни изследвания и техническа поддръжка.

2. Примерният бизнес модел за социално предприемачество на хора с увреждания, свързани със селско стопанство в контекста на съществуващото научно познание

³⁶ Porter, M. E. (1998). On competition. Boston: Harvard Business School Press.

³⁷ Sölvell, Ö. Lindquist, G., & Ketels, C. (2003). The cluster initiative green book. Retrieved October 11, 2009, from The Cluster Initiative Green book: <http://www.cluster-research.org>

³⁸ Weber, A. (1929). Theory of the location of industries. Chicago: University of Chicago Press.

³⁹ Krugman, P. (1991). Geography and trade. Cambridge: MIT Press.

Бизнес моделът за социално предприемачество на хора с увреждания, свързани със селско стопанство е разработен на база предложените вече теории има за цел да реализира различни нива на свързаност на икономически активности на хора със специфични потребности от конкретна регионална структура.

Всеки от участващите бизнеси се намира в строга зависимост от останалите в структурата за да може да се възползва от предимствата, които тя му предлага.

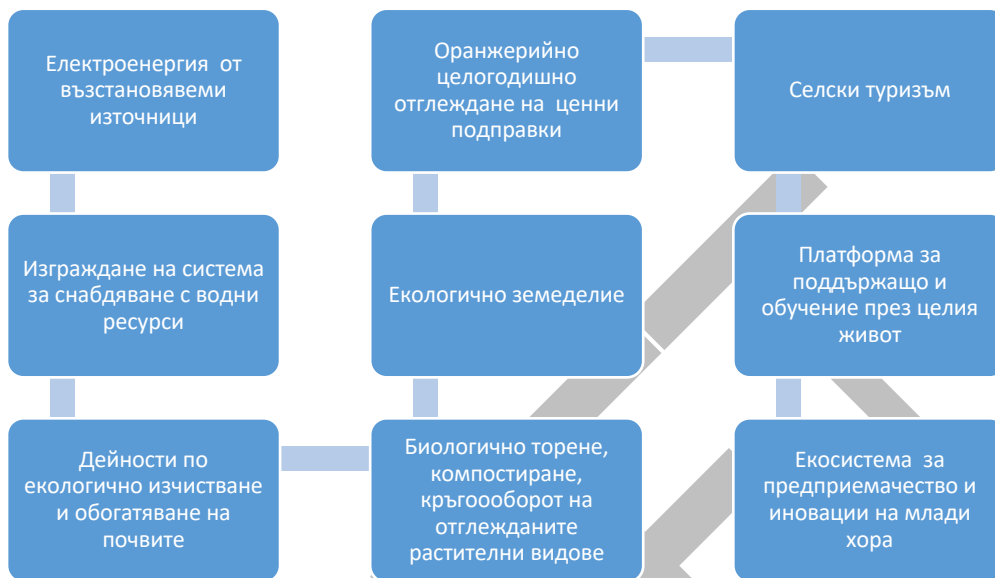
В предложените модели за клъстерни структури и верига за създаване на стойност участват представители на бизнеса, неправителствени организации, местни власти, доброволци, външни за системата участници.

Фигура №3 - Клъстер: Изграждане на екосистемата за иновациите и предприемачеството в селските райони на трансграничния регион за решаване на безработицата сред младите хора с увреждания в условията на дигитална среда.

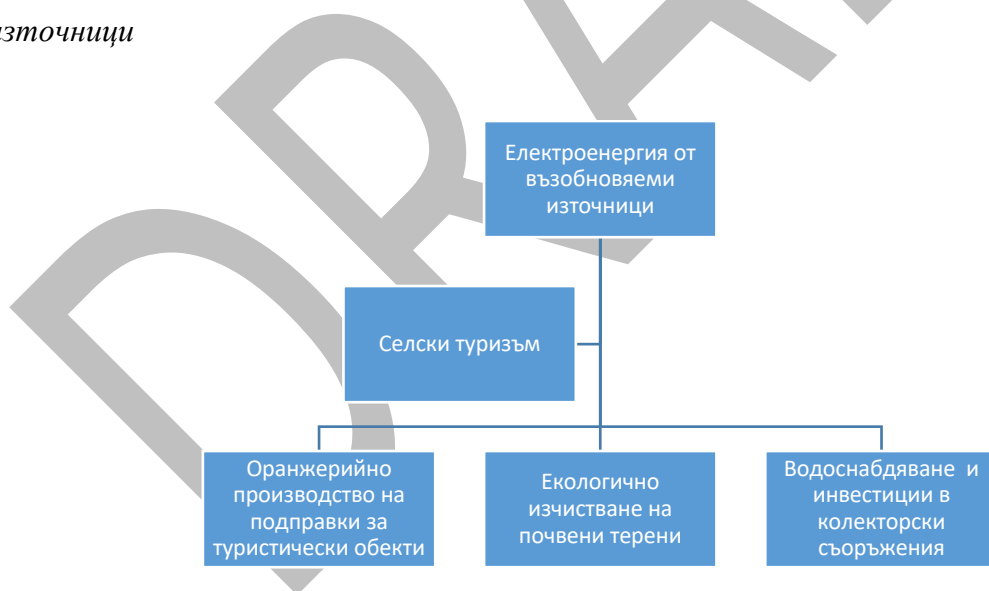

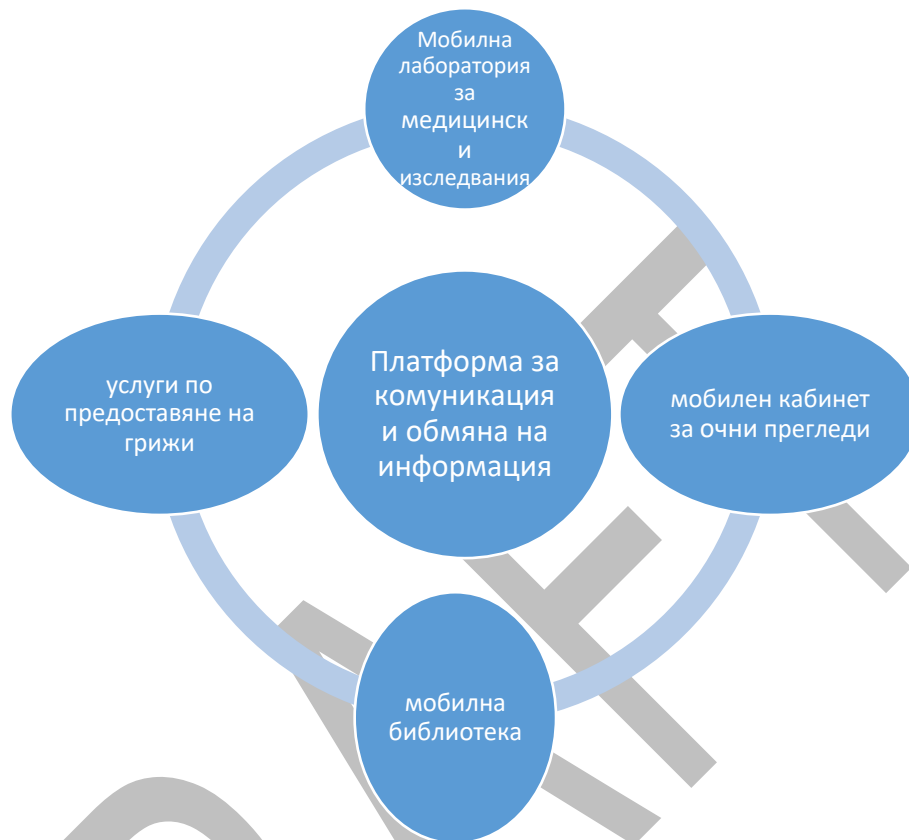
Фигура № 4 - Верига за създаване на стойност: «Електроенергия от възобновяеми източници»

Фигура № 5 - Клъстер: Производство на електроенергия от възобновяеми източници

Фигура № 6 - Клъстер: Грижи за хората

5.2. Верига за добавена стойност в селскостопанско производство

ЦЕЛ: Създаване на подкрепяща среда за жизнеспособни социални предприятия и социални иновации, насърчаване на самостоятелна заетост, интегриране между бизнес и социални дейности

1.	ОСНОВНИ ПАРТНЬОРИ	
		Солидарно и демократично участие на легитимни участници (<i>В съответствие с Теория за планираното поведение притежават желание за живот в селските райони, принос към местната общност, както и определено ниво на автономност и самостоятелно вземане на решения</i>) на база консенсус за естеството на

		колективно идентифицирани потребности и желанието да се отговори чрез съчетаване на социална и предприемаческа дейност с участието на : 1. Неправителствени организации, 2. Кооперации, 3. Индивидуални членове, 4. Домакинства, 5. Доброволци С цел повишаване организационния капацитет за изграждане на устойчив модел на инвестиране и реинвестиране за социални, екологични в обществена полза, които притежават собствени или имат осигурен достъп до алтернативни източници на финансиране. Партньорите във веригата за създаване на стойност осъществяват производство, преработване, разпространение на готови продукти , здравни услуги и услуги за грижи с цел мобилизиране на ресурси и ограничаване и минимизиране на потенциалните рискове Обединяване на усилия за реализиране на пилотни инициативи с демонстрационен ефект
2.	ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ	
		Веригата за създаване на стойност има за задача да намали разходите за маркетинг и осигури достъп до информация с цел производство на стоки и услуги за продажба. За целта се създава платформа, чрез която да се осъществява връзка между участниците във веригата за създаване на стойност. Осигурява се реализирането на идея, проверка на твърдение, формиране на цена, идентифициране на дистрибуционни канали, установяване и поддържане на връзки с клиентите, Във веригата за създаване на добавена стойност в аграрното производство могат да се включат предприятия с предмет на дейност: 1. Производство на електроенергия от възобновяеми източници – 2. Изграждане на система за управление снабдяването с вода и инвестиране в колекторски съоръжения 3. Дейности по екологично изчистване, мулчиране и обогатяване на почвата, биологично торене,

		компостиране, кръгооборот на отглежданите растителни видове; 4. Екологично земеделие – отглеждане на горски плодове , билки, преработване, съхранение и разпространение; 5. Селски туризъм – настаняване, прехранване, включване в дейностите на предложените по-горе фирми; 6. Оранжерийно отглеждане на подправки за туристическите обекти и комплекси 7. Доставка на здравни услуги - Мобилен кабинет за преглед, снабдяване и разпространение на очила и помощни материали за хора с индивидуални потребности 8. Доставка на здравни услуги - Мобилна лаборатория за медицински изследвания 9. Разработване, поддържане и обслужване на платформа за комуникация и обмен на информация. 10. Разносна търговия с хранителни стоки. 11. Подобряване на качеството на човешките ресурси чрез осъществяване на обучение и образование през целия живот на трайно безработни и хора с увреждания с цел ангажираност чрез придобиване на конкретни практически умения 12. Предоставяне на услуги за грижи 13. Изграждане на екосистемата за иновациите и предприемачеството в селските райони на трансграничния регион за решаване на безработицата сред младите хора с увреждания в условията на дигитална среда
3.	ОСНОВНИ РЕСУРСИ	
		Кръстосано финансиране – цените на реализация на произведените стоки и услуги извън участниците в системата са удвоени Кооперациите и неправителствените сдружения използват доходите, получени от социалното предприятие, за субсидиране на услугите на членовете, свързани с подобряването на културите, устойчивото земеделие, закупуване на семена, ветеринарно-медицински продукти за животновъдството, както и земеделски заеми. Разработване и прилагане на алтернативни източници за финансиране :

		1. Лизинг – заплащане на месечни абонаментни вноски до приключване на лизинговата схема, след която лизингувания актив става собственост на ползвателя. 2. Краудуфъндинг – набиране на доброволни вноски с цел реализиране на конкретна бизнесинициатива 3. Дялови вноски и дивидентна политика на кооперациите 4. Продажба на акции. Веригата за създаване на стойност обединява: 1. Физически капитал – сгради, машини, превозни средства, земя, специализирано оборудване. 2. Интелектуален капитал - знанията, практическите навици, творческите и мислителни способности на хората, техните морални ценности, културата на труд 3. Организационен капитал- процедурите, технологиите, системите на управление, техническото и програмно обезпечение, организационни структури, патенти, брандове, култура на организацията, взаимоотношения между участниците във веригата. Организационният капитал това са организационните възможности на фирмата да отговори на нуждите на участниците във веригата и пазара
4.	ЦЕННОСТ НА ИДЕЯТА	
		Технологична и социална промяна – осигуряване на нови работни места в региони с намаляващо население, използване на съвременни технологии, осигуряване на достъп и предоставяне на специализирани услуги по места, които повишават жизнения статус, подобряват работоспособността, засилване на комуникационните контакти с цел разширяване на достъп и минимизиране на потенциални рискове Реализиране на терапия чрез обучение и заетост, социална рехабилитация подобряване качеството на човешкия капитал Предлагането на продуктите и предоставянето на услугите се осъществява в рамките на веригата за създаване на стойност. Възможно е включване във външни вериги чрез сключване на договори с търговски вериги за реализация на специализирани, оригинални стоки, за които има

		осъществено търсене (напр. ИКЕА, ресторанти и вериги за бързо хранене за нуждите им от цветя, свежи подправки и гъби). Идеите, които ще бъдат реализирани съдържат иновационен елемент , реализиран чрез системата за осъществяване на контакти, начина на изпълнение, удовлетворяване на конкретни индивидуални потребности по изгоден начин, гарантиращ използваемост и достъп
5.	ВРЪЗКИ С КЛИЕНТИТЕ	
		Между някои от звената в системата връзките са традиционни – екологично третиране на почвите, екологично земеделие, разпространение и влягане в производство на екологични продукти, но и цел е включването на нови потребители във веригата. Осъществяването на връзките между звената във веригата се осъществяват по линия на производство – факторни условия за производство (земя, водни ресурси, алтернативни източници на електрическа енергия, транспортна инфраструктура) маркетинг (канални за дистрибуция, канали за разпространение на информация, организиране на информационни кампании), дигитални мрежи (интернет, социални мрежи) , автоматизиран достъп до пазарна информация на база установени вече търговски и други контакти,
6.	КАНАЛИ ЗА ДИСТРИБУЦИЯ	
		Осъществява се чрез производствени, преработвателни и маркетингови вериги за създаване на стойност и свързване на малките фирми с функциониращи големи и по този начин достъп до външни пазари. Участващите във веригата за създаване на стойност социални предприятия продават информация на местния и експортен пазар за видовете селскостопански продукти, включително купувачите и производителите, цените, експортните мита, транспортни условия, екологични и торови регулации, условия за съхранението и т.н. Освен в магазините за търговия на дребно, продуктите се продават чрез неправителствени организации и организации с нестопанска цел, които обучават своите

		членове за справедливо формиране на цените, като след това да запазят марж за всяка продажба, за да подкрепят устойчивото осъществяване на социалната си дейност. Недостатъчната изградената инфраструктура и неравномерното географско разпределение повишават разходите на участниците във веригата с ограничен мащаб да достигнат до големи потребителски мрежи поради логистични проблеми. Възможни са затруднения в транспортирането на нетрайни и специфични стоки. Участниците във веригата за създаване на стойност гарантират устойчивост на нейното функциониране като организират следпродажбена потребителска подкрепа чрез обучения за ползване и употреба, гаранционни условия, текущо поддържане, доставка на резервни части, консултации
7.	ПОТРЕБИТЕЛСКИ СЕГМЕНТ	
		Използването на технологии, чрез които предприятията, участници във веригата да обогатяват потребителската си група чрез достъп до данните на клиентите да събират, анализират и прогнозираят бъдещите тенденции и подчертават възможностите за развитие на бизнеса, ориентиран към задоволяване на конкретни потребителски потребности. Коопериране на участниците във веригата, които осигуряват качествени вложения и съоръжения за преработка, подпомагат изграждането на капацитет на земеделските производители и гарантират, че пазарните връзки с клиентите са най-успешни. Създаването на модел за генериране на приходни потоци по пътя на колективизиране малките селскостопански производители, за да се възползват от икономии от мащаба, като същевременно се гарантира, че редовно ще получават и системно ще се гарантира справедливо ценообразуване земеделските продукти. Социалните предприемачи са в основата на процеса на разработването на практически иновации за превръщане на хората с увреждания, които попадат в социалната групата с ниски доходи в потребители, производители и създатели на богатство с идеята, че социалното и екологичното съзнание има добър бизнес смисъл. Тази

		верига за създаване на стойност има за цел "бизнес-социалната" конвергенция между частния сектор и социалните предприемачи, която да генерира въздействие върху общото развитие на селските райони. Всяка предприемаческа инициатива се реализира в един от следните пазари: 1. Широк пазар – за масово консумирани стоки като електроенергия, хляб и хлебни изделия, месо и месни изделия, вода и др. 2. Пазарна ниша – за конкретна потребителска група – медицински услуги на хора с ограничена възможност за придвижване, предоставяне на услуги за грижи, обучение на младежи за придобиване на дигитални умения; 3. Сегментиран пазар – групиране от потребители, които имат сходни характеристики потребности, здравни възможности и изисквания, предпочитания, географско разпределение 4. Диференциран пазар – инструмент за управление на риска, като избягва концентриране върху производството на един продукт, услуга и/или предлагането им само на един ограничен пазар. 5. Мултифункционална платформа – платформа за реализиране на връзки и размяна на информация на принципа на блокчейнт технологиите (Viber-технологията)
8.	ОСОБЕНОСТИ НА СТРУКТУРАТА НА ЦЕНАТА	
		Основна цел на политиката на цените е търсенето на оптималност между социалната мисия и ефективността от предприемаческата дейност. Създаването на достъпни продукти е синоним на създаването на продукти с ниски разходи с гарантирани основни функции. Участващите във веригата социалните предприятия обаче се съсредоточават върху разработването на иновативни решения за ценообразуване и плащане за пълно функционални продукти и услуги. Използват се плъзгащи се таксови и ценови тарифи или специални отстъпки за хора с ограничени по-малки средства или въвеждат нови модели на плащане (лизинг, абонаментни вноски, натурална размяна) .

		Политиката по управление на цените включва : - идентифициране и оптимизиране на постоянните, - фиксирани, разходи за всеки конкретен бизнес, - кои от разходите в най-значителна степен определят цената и възможността за субституция, - най-скъпите етапи от производствения процес. 1. Ценово обоснован бизнес – структура на разходите за производство, функция на цената, ориентация към нискоценови ниши 2. Стойностно обоснован бизнес – фокусиран върху създаването на стойности – луксозно потребление, обосновано на премия предложение Политики: 1. Политика на икономии от мащаба 2. Политика на икономии от обхвата – разширяване на възможностите Първата цена е справедливата търговска цена; след това е необходимо да се формира марж за всяка продажба, за да подкрепи социалната дейност.
9.	ПРИХОДНИ ПОТОЦИ	
		Параметрите на приходните парични потоци са функция на цената, която са готови да заплатят участниците във веригата за създаване на стойност. Тази цена се сравнява с масово прилаганата в търговската мрежа в аналогични региони към момента на създаване на социалното предприятие Важни са формите за плащане – предпочита се безналичното разплащане с посттерминал за да не се трансферират значителни касови наличности. Анализ на мястото на всеки приходен поток в общата сума на приходите на предприятието Видове приходни потоци и факторни условия, влияещи върху параметрите на приходните потоци: 1. Продажба на активи, излезли от пряка употреба в производствени дейности 2. Цена на ползване, наем или лизинг – като първоначална стъпка по въвеждане на ново производство 3. Такси за лицензи – достъп до електро преносна и водопреносна мрежа

		4. Брокерски разходи – за използване на разпространителска мрежа 5. Разходи за реклама – разходи за популяризиране в електронни средства за информирание, печатни и други видове издания

6. Изводи и препоръки

Днес социалният подход към живота и дейностите на хората с увреждания е съществена част от актуалните социални политики в национален и регионален мащаб.

Социалното предприемачество в областта на селския туризъм е от съществено значение и трябва да бъде национален стратегически приоритет за страната, тъй като осигурява създаване на работни места и заетост за сегменти от обществото, които са трайно безработни, лица с увреждания, бездомни, младежи в риск и жени, дискриминирани по полов признак. То е алтернативна възможност за осигуряване на заетост за хората в неравностойно положение. Разглеждайки предприемачеството през призмата на земеделието може да се посочи, че основната цел е търсене на възможности за интегриране на хората в неравностойно положение и осигуряване на достоен и по-висок стандарт на живот.

Въпреки липсата на законова уредба, практиката в България показва, че съществуват организации, които развиват социално предприемачество и се определят като социални предприятия.

Съществуват редица предпоставки, които благоприятстват развитието на социалното предприемачество в България:

- Широта в тълкуването на понятието, което осигурява гъвкавост и възможност за разгръщане на дейността в различни форми;
- Данъчно облекчение за стопанските субекти, практикуващи социално предприемачество;
- Нестопанските организации също имат социални функции, като често имат водеща роля при осигуряване на подкрепа на уязвимите групи при сравнително облекчени условия;

Наред с възможностите, съществуват и редица бариери, които спъват развитието на социалното предприемачество и като такива могат да се посочат:

- Целевата група, с която се работи е уязвима по своята същност. Това изисква време и допълнителни усилия, за да успее организацията конкурентно да догони другите производители/доставчици на услуги;
- Липсва специфична стимулираща държавна политика, която да подпомага развитието на социалното предприемачество;
- Нестабилна пазарна ситуация – липсва подкрепа за устойчивост на дейностите. Това пряко касае малкия бизнес, който е силно зависим от програми на външни донори, които са краткосрочни и с коренно различни приоритети;
- Липсват дългосрочни програми, насърчаващи подкрепената и защитена заетост. Съществуващите не обхващат всички уязвими групи;
- Силно ограничен достъп до финансиране на социалното предприемачество, тъй като рисковото финансиране почти не е развито, а предприемачите търсят възвръщаемост на инвестициите. Национално грантово финансиране почти липсва.

С оглед постигане на баланс за равнопоставено участие на пазара на труда на групите в риск са набелязани някои политически мерки в България, които са съобразени с целите на Лисабонската стратегия. Основните приоритетни дейности, които могат да се реализират са насочени към програми за заетост за определени категории в неравностойно положение, включващи интеграция на хората в селското стопанство чрез засилване на социалното предприемачество. Предизвикателство пред държавата и самите хора с увреждания е реализацията им на пазара на труда и то чрез развиване на самостоятелна стопанска дейност. Днес социалният подход към живота и дейностите на хората с увреждания е съществена част от актуалните социални политики в национален и регионален мащаб.

Необходимо е да се насочи фокусът и към програми за *социални иновации* в селските райони. Редица фактори влияят стимулиращо, в това число:

- Диверсификацията на местните икономики;
- Продължаващата нужда от технологичен напредък при производството на храни;
- Атрактивността на селските региони за свободните предприемачи;
- Тенденции, насърчаващи малкия бизнес да се локализира в селските региони;

- Усилия в подобряване на инфраструктурата и достъпността на селските райони;
- Сериозен интерес към екопроизводството и екоиновационния сектор и др.

Не трябва да подценяваме и пречките, които стоят пред развитието на иновациите в селските райони:

- Липсата на качествена инфраструктура за ширококоловозен достъп;
- Относително слабата икономическа основа, малкото на брой бизнеси и липсата на клъстъринг, които възпрепятстват трансфера на знания, изграждането на мрежи и осигуряването на конкурентоспособност на социалните предприятия;
- Липса на висококвалифицирани кадри и миграция на младите хора от селските региони.

Социалното фермерство е също възможност, който създава условия за заетост на хора от уязвими групи. В България съществува потенциал за развитие на социалното предприемачество поради подходящите природно-климатични условия; съществуващите традиции в земеделското производство; необходимостта от подобни дейности за разрешаване на проблемите на различните обществени групи със специфични нужди; наличието на финансови ресурси за стартиране и развитие на този тип дейности. Въпреки това социалното фермерство е съвсем в начален стадий на развитие и е почти непознато. Причините за слабото разпространение на социалното фермерство могат да се открият в следните насоки:

- Липса на информираност от страна на институциите, организациите и бизнеса за важността и потенциала на социалното земеделие;
- Липса на адекватна държавна политика за стимулиране и популяризиране на социалното фермерство;
- Липса на изградени мрежи и кооперации в селските региони;
- Недостатъчно развити структури на селските райони, насърчаващи прилагането на алтернативни модели за заетост и използване на многофункционалното земеделие като източник на приходи за уязвимите групи и др.

Политиката по заетостта търпи развитие и качествено подобрение по отношение на планиране, финансиране, мониторинг и др, но трябва да се предприемат и допълнителни мерки за осигуряване на координацията между социалната и данъчната политика и политиката по заетостта, за да се предложат достатъчно стимули за търсене, приемане и задържане на работа, както и предоставяне на възможности за работа на хора

в неравностойно положение. Политиката трябва да върне хората, които получават социални помощи, обратно на работа, както и да доведе до разкриване на повече и по-добри работни места. В това отношение са необходими повече действия за намаляване на неформалната заетост. Необходимо е специално внимание за подобряване обхвата и качеството на различните съществуващи възможности за обучение, както и провеждането на разяснителни кампании.

Основните направления на работа на МТСП по разкриване на работни места и заетост на хора в неравностойно положение включват:

- Осигуряване на заетост на безработни лица с трайни увреждания в трудоспособна възраст, включително чрез гъвкави форми на заетост, на първичния пазар на труда и по програми за заетост с оглед преодоляване на социалното им изключване и пълноценното им интегриране в обществото, разнообразяване на стимулите за работодателите за наемане на хора с увреждания и приспособяване на работната среда спрямо нуждите им, въздействие върху нагласите и стереотипите на работодателите по отношение наемането на хора с увреждания;
- Осигуряване на достъп до финансови средства и възможности за започване на самостоятелна стопанска дейност;
- Създаване на предпоставки за водене на самостоятелен, независим живот от хората с увреждания чрез осигуряване на достъпна архитектурна среда, достъпен транспорт, информация и комуникация, както и адаптиране на работното място, специализирано трудово посредничество, осигуряване на помощни средства, приспособления, съоръжения и медицински изделия.

Проучванията показват, че през последните години в малките населени места на някои европейски страни се налага моделът на социалните предприятия, комбиниращи ограничено земеделско производство със селски туризъм. В тази връзка в България според плана за действие на Стратегията за развитие „Европа 2020“ са заложили и се изпълняват редица мерки в подкрепа на лица в неравностойно положение, като Операция „Активно включване“; Операция „Подкрепа за лица с увреждания“, Операция „Равни шансове“, операция „Равни шансове“ и Операция „Нов шанс за социално включване“.

Анализът и оценката на състоянието на социалното предприемачество, свързано със селското стопанство, свидетелства за нерешени въпроси, чиито отговори зависят изцяло от прецизното идентифициране на проблемите и предизвикателствата пред

социалното предприемачество в селското стопанство, разпознаване на социалните, културните и правните потребности на хората с увреждания и търсене на адекватни решения и прилагане на мерки, съобразно специфичните потребности на хората в неравностойно положение. Работата в тази насока не трябва да е плод на самоинициатива и хуманно отношение към този обществен сегмент, а е необходимо да се търси държавна подкрепа, както и да се прилага чуждия опит и добри практики в областта на социалното предприемачество.

DRAFT

7. Използвана литература

Използвани литературни източници на английски език

1. Anderson, N. H. A Simple Model for Information Integration. In R.P. Abelson, E. Aronson, W.J. McGuire, T.M. Newcomb, M.J. Rosenberg, & P.H. Tannenbaum (Eds.), *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook*. Chicago: Rand McNally, 1968
2. Ajzen, I., Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice- Hall.
3. C. Borzaga, and M. Loss, “Work integration social enterprises in Italy. Trends and issues,” *EMES Working Papers*, no. 02, 2002.
4. C. Davister, J. Defourney, and O. Gregoire, “Work integration social enterprises in the European Union: An overview of existing models,” *EMES Working Papers*, no. 04, 2004.
5. D. Dupré, and A. Karjalainen, *Employment of disabled. People in Europe in 2002*. Statistics in focus. Population and social conditions. Theme 3–26, Eurostat, 2003.
6. Europe 2020 “A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth”
7. Fishbein, M., Ajzen, I. (1975).. *Belief, attitude, intention, and behavior*. Reading, MA: Addison-Wesley.
8. Foti, V., V. Giudice, M. Rizzo. 2014. Relationship system analysis in social farming: The role of "Sicilian Social Farm Network", *Quality – Access to Success*, 15 (1): 62-68.
9. F. Di Iacovo, D. O'Connor, *Supporting Policies for Social Farming in Europe: Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*, ARSIA, 2009.
10. F. Di Iacovo, *Social Farming: Dealing with Communities Rebuilding Local Economy. Rural Futures: Dreams, Dilemmas, Dangers*. UK: University of Plymouth, 2008.
11. J. Defourny, M. Nyssens, “Social Enterprise in Europe: Recent trends and developments,” *EMES Working Papers*, no. 08, January, 2008. Available: http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/News/2008/WP_08_01_SE_WEB.pdf
12. K. Alter, *Social Enterprise Typology*. Virtue Ventures LLC, 2007, p. 28 http://realworldbank.com/wp-content/uploads/2012/03/Social_Enterprise.pdf
13. Krugman, P. (1991). *Geography and trade*. Cambridge: MIT Press.

14. K. Soo, *Survey of the Disabled Persons and the Care Load of their Family Members*. Tallinn: Ministry of Social Affairs, p. 52, 2009.
15. M. Fishbein, I. Ajzen Belief. (1977) Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research. *Philosophy and Rhetoric* 10 (2):130-132 (1977)
16. M. Klooren, “Estonian rural network experiences with social farming,” Social entrepreneurship – New possibilities for the rural areas. Lithuania, Trakai. 14 November, 2012.
17. M. Raudsaar, M. Kaseorg, “Social Entrepreneurship as an Alternative for Disabled People”, *GSTF Journal on Business Review (GBR)* Vol.2 No.3, March 2013, p. 120-125.
18. OECD, Fostering entrepreneurship. *Organisation for Economic Cooperation and Development*, 16, pp. 1–277, 1998.
19. Porter, Michael E., "Competitive Advantage". (1985), Ch. 1, pp 11-15. The Free Press. New York.
20. Porter, M. E. (1998). On competition. Boston: Harvard Business School Press.
21. Pruteanu, E., L. Furdui, V Șerbu. 2012. Cooperation – the future of peasant farms in Romania, *Quality – Access to Success*, 13 (3): 801-808.
22. Sölvell, Ö. Lindquist, G., & Ketels, C. (2003). The cluster initiative green book. Retrieved October 11, 2009, from The Cluster Initiative Green book: <http://www.cluster-research.org>
23. United Nations Numen Rights- Universal Declaration of Human Rights https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/blg.pdf
24. Weber, A. (1929). Theory of the location of industries. Chicago: University of Chicago Press.

Използвани литературни източници на български език

1. „АКТУАЛИЗИРАНА СТРАТЕГИЯ ПО ЗАЕТОСТТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 2013-2020“, МИНИСТЕРСТВО НА ТРУДА И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА, Приета от Министерския съвет на 09 октомври 2013 г.

2. Актуализирана стратегия за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008 – 2015 г. (Приета от Министерския съвет на 23.05.2012 г.)
3. Божана Стоева и Виолета Костадинова „Хората с увреждания и техните права в Европейския съюз“- България и нейните „невидими“ граждани“, София, юли 2004, ISBN 954-9828-23-9
4. Владимирова, К. 2009. Стратегическо управление на човешките ресурси, НБУ, с. 380.
5. Вяра Славянска и Вихра Димитрова СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ТРУДОВА ИНТЕГРАЦИЯ, ГОДИШНИК НА ВУАРР, ТОМ IV
6. ЕВРОПА 2020: НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА ЗА РЕФОРМИ, Актуализация 2018 г., април 2018 г. София, България
7. Закон за интеграция на хората с увреждания
8. КОНВЕНЦИЯ за правата на хората с увреждания, Ратифицирана със закон, приет от 41-ото НС на 26.01.2012 г. - ДВ, бр. 12 от 10.02.2012 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 37 от 15.05.2012 г., в сила от 21.04.2012 г.
9. Конвенция на ООН за правата на хората с увреждания
10. Мария Куманова и Надя Шабани „АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ“, Проект „Инициатива за иновации в социалната икономика“, Договор № BG051PO001-7.0.01-0052-C0001 Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013 , схема „БЕЗ ГРАНИЦИ – КОМПОНЕНТ 1“, Проектът се финансира от Европейския социален фонд и Република България
11. Мобилност и интеграция на хората с увреждания, Резолюция на Европейския парламент от 25 октомври 2011 г. относно мобилността и интеграцията на хората с увреждания и Европейската стратегия за хората с увреждания за периода 2010-2020 г. (2010/2272(INI))
12. НАЦИОНАЛЕН ДОКЛАД ПО СТРАТЕГИИТЕ ЗА СОЦИАЛНА ЗАКРИЛА И СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2006-2008 ГОДИНА
13. Национална стратегия за намаляване на бедността и социалната изолация, 2003 г.

14. Национална стратегия за интеграция на хората с увреждания 2016 – 2020.
15. Петров, М. Интеграция на хората с увреждания на пазара на труда. Състояние и тенденции за развитие – Научни трудове на Русенския университет - 2014, том 53, серия 5.1. - 34 – 38.
16. Проучване на New Ideas Consult Ltd. По поръчка на Българска асоциация на агенции за регионално развитие и бизнес центрове. София 2011
17. СЪВМЕСТЕН МЕМОРАНДУМ ПО СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ- 2005 година
18. Тюлеоглуева, Т. Националните политики в защита на правата на хората с увреждания (в контекста на конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания) - Научни трудове на Русенския университет - 2015, том 54, серия 7, 177 – 183.